

KISS JENŐ

*

ZSIRAI MIKLÓS

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ

SZABADVÁRY FERENC

Vanek
931

A K. Sogornton!

116130

KISS JENŐ

ZSIRAI MIKLÓS

MTAK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

05066

Megjelent
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6980 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1995

© Kiss Jenő, 1995

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár/19 96. sz.

TARTALOM

Bevezető	7
Életútja	10
A kibocsátó fészek, Mihályi és az alma mater, a soproni líceum	10
Egyetemi és Eötvös-collegiumi tanulmányok, orosz hadifogság	16
Suomi és a finn példa	23
Közszolgálatban: Eötvös-collegiumi és egyetemi tanárság	29
A tudományos közéletben	43
Az utolsó évtized: a körülmények és a betegség szorításában	48
Munkássága	55
Etimológiai, őstörténeti, finnugor alak- tani, tudománytörténeti kutatások	55
A „Finnugor rokonságunk”	67
A „Reguly-Könyvtár”	81
Tudományos ismeretterjesztés és nyelv- művelés	86
A stílus mestere	96

Az utolsó évek publikációi	102
Nyelvtudományi szemlélete	105
Az ember és a tudós: „használni szerető nemes alázatosság”	109
Bibliográfia	118
Zsirai Miklós fontosabb munkái, tanulmányai	118
A Zsirai Miklósról szóló irodalomból	119

BEVEZETŐ

Zsirai Miklós a XX. századi magyarországi finnugrisztikának kiemelkedő és nagy hatású alakja. Pais Dezső szerint Zsirai – a rokonságkutató úttörő, Reguly megszállottságának örököséként – ösztönszerű sorsérvéstől hajtva foglalkozott nyelvrokonainkkal, és e foglalkozás egész egyéniségét uraló élethivatásává lett.

Az egzaktásra törekvő tudós a tudományosan igazolt finnugor nyelv-rokonságot a rokoni elkötelezettség meleg érzésével élte meg, s így is igyekezett láttatni azt. Írásaival nemcsak tudást közvetített, hanem általában érzést is keltett és állásfoglalásra készítetett. Megnyerő emberi tulajdonságai, vonzó tanári egyénisége és élvezetes stílusa mellett ebben láthatjuk a fő magyarázatát annak, hogyan és miért

sikerülhetett neki – ahogy senkinek másnak – a finnugor nyelvrokonság tényét széles körökben is elfogadtatni s a finnugor stúdiumokat a felsőoktatásban népszerűvé tenni.

Zsirai sorsában nem kevés romantikus vonás fedezhető föl. Miként kedvelt hősének, Regulynak az élete, Zsiraié is bővelkedett jó és rossz fordulatokban. Embert próbáló évek és helyzetek szóltak bele újra és újra sorsának alakulásába, hogy aztán az egyre jobban elhatalmasodó betegség mind erősebb szorítása miatt éveken át tétlenségre kárhóztatva éljen, s idő előtt, tele poggyásszal távozzon az élők sorából. Mindössze húszegynéhány alkotó esztendő adatott neki. Amit azonban ezen idő alatt tett, azzal beírta nevét a magyar tudomány történetébe.

Zsirai Miklós máig tartó hatását megjelent írásai csak részben magyarázzák. Nemcsak kiváló tudós, hanem kitűnő és hatásos tanár, segítőkész, megnyerő ember is volt. Vonzó szemé-

lyiségéről munkatársai, barátai, közvetlen tanítványai vallottak és vallanak leghitelesebben. Magam nem voltam – nem lehettem – tanítványa, sőt nem hallottam egyetlen előadását sem. Ezért – hogy közelebb hozhassam alakját az olvasóhoz – többször is idézek a kortársi véleményekből és visszaemlékezésekből. De gyakran átadom a szót neki magának is. Egyrészt, hogy biztosítsam az olvasó számára a közvetlen forrásból való merítés lehetőségét, másrészt pedig hogy érzékeltessem Zsirai párját ritkító írásművészetét.

A terjedelmi korlátok miatt szükségképpen vázlatos összefoglalásban az emberi élet és a tudósi életmű elválaszthatatlan egységében törekszem láttatni Zsirai Miklós pályafutását, tudván azt, hogy a Zsirai-életmű és a mögötte álló személyes sors is tartalmaz az utókor számára megfejtetlen és megfejtethetlen mozzanatokot.

ÉLETÚTJA

A KIBOCSÁTÓ FÉSZEK,
MIHÁLYI ÉS AZ ALMA MATER,
A SOPRONI LÍCEUM

1. Zsirai Miklós mind apai, mind anyai ágon tősgyökeres rábaközi lutheránus földművelők leszármazottaként 1892. október 10-én született a Sopron megyei Mihályiban. A *Zsirai* nevű jobbágycsaládok adatolhatóan a XVII. század közepétől bukkannak föl ebben a termékeny földű, szorgalmas népű faluban. A *Zsirai* családnév a Mihályival azonos megyében fekvő, Trianon óta az osztrák határ közvetlen közelében levő településnek, Zsirának a nevéből alakult *-i* képzővel, azaz ebben az esetben a származási helyre utaló családnévvel van dolgunk (Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993. 1169). A történeti adatok között bőven vannak északnyugat-dunántúliak: ezek a zsiraiak közvetlen kirajzását mutatják. Zsirai

Miklós családi neve tehát eredeti. Zsirai apja (Zsirai Miklós, Mihályi, 1868. III. 3.–1904. X. 3.) és anyja (Zsirai Miklósné sz. Németh Lídia, Kisfalud, 1873. I. 26.–Mihályi, 1897. II. 29.) egyaránt jómódú földművelő család gyermeke volt: a vadosfai artikuláris egyházközség anyakönyvében „polgár gazda”-ként jegyezték be őket. Házasságukból három fiúgyermek született: Miklós mint elsőszülött, majd Dénes (1894. XII. 1.) és Imre (1896. XII. 4.). Kisöccse csak két napot élt. De a szülés után hamarosan tüdőgyulladásban meghalt az anya is. A kis Miklós még négy és fél éves sem volt tehát, amikor édesanyja nélkül maradt. Az osztatlan falusi iskolában, amelyben hetvennyolcvan gyerek tanult összezsúfólódva, hamar kiderült, hogy a kis Zsirai fiú fogékony, éles eszű. Tanítója, a jó emlékezetű Takáts József fölfigyelt tanítványára, s rábeszélte az édesapát, hogy taníttassa tehetséges gyermekét.

2. Így került a mihályi kisdíák 1904 szeptemberében Sopronba, a magas színvonaláról, nagy és nemes hagyományairól híres evangélikus líceumba. Mihályi társával kettesben béreltek szobát. Még meg sem szokhatta azonban az Alpok melletti szép diákvárost, s az új iskola légkörét, amikor október elején édesapja halálhírét kapta. Nem volt még egészen tizenkét éves sem, amikor teljes árvaságra jutott. Anyjára később mint feltűnően nagy olvasottságú, érzékeny lelkű, csupaszív asszonyra, apjára pedig mint az emberi szolidaritás szenvedélyes hívére emlékezett vissza. Elárvulván legközelebbi rokonának, nagybátyjának, Pintér Józsefnek a gyámsága alá került. Az árvaság is szerepet játszhatott abban, hogy a kezdő licista a tanulásba felejtkezett. Az alma mater tanulásra serkentő és fegyelmező, nemesítő légkörében ízlelte meg a tudás ihletését, a szellem varázslatos kalandját, s attól már nem is tudott – nem is akart –

szabadulni. Tevékenyen részt vett a líceumi Magyar Társaságnak, a licisták 1790 óta működő önképzőkörének a munkájában: verseivel, novelláival, műfordításaival (latinból és németből), különböző témájú dolgozataival pályázatokat nyert, illetőleg dicséretben részesült. 1910-ben a líceum gyorsíróköre őt választotta jegyzőjévé, a Soproni Gyorsíró pedig társszerkesztőjévé. Ebben a folyóiratban jelent meg nyomtatásban első tanulmánya, mely magyar gyorsírástörténeti emlékekről szól. Líceumi tanárai mindvégig elismeréssel emlegették. Gimnáziumi évei meghatározó jelentőségére emlékezve mondta 1940-ben: „Akkoriban nem is gyanítottam, ma azonban világosan látom, milyen egyéniségalkító hatása volt a Magyar Társaság szellemi légkörének. Egyikünk többet, másikunk kevesebbet, de mindegyikünk kapott valami értékes ösztönzést, nemes sugallatot, hasznos útravalót. Mindegyikünkben felébredt magyar voltunk

öntudata, s mindegyikünknek meg kellett szívlelnie a társas együttélés, a közös munka fegyelmező tanulságait. Ha tőlem kérdeznék, a Társaság jótéményei közül minek köszönhetek legtöbbet, habozás nélkül ezzel felelnék: *a Társaság ismertette, szerettette meg velem a könyvet és a tudományos munkát.* Mai szemmel nézve, meglehetősen szegényesnek látom ugyan hajdani könyvtárunkat, de előttünk így is kincseket tárt fel, de ilyen elnyűtt állapotában is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a detektívponyva fertőzetéből és a tankönyvbölcesség cellájából a korlátlan ismeretek és győzelmes gondolatok verőfényes ígéretföldjére szabadítson ki bennünket. A szűkösen világított olvasóteremben friss levegő csapott az arcunkba, fénycsóvák gyúltak fel, távlatok nyíltak meg szemünk előtt, amint önfeledten habzsoltuk az egészség, szépség és igazság ígéit. Hány meg hány ezer fiatal lelket menthetett meg a könyvtár szentélye! – Az ol-

vasmányok, tanulmányok nyomán jelentkező érdeklődést a Társaság felolvasó ülései és pályázatai érlelték tetté: egymással versenyre kelve ontottuk a »szépirodalmi remekeket«, meg a tudományosabbnál tudományosabb »értekezéseket«. Nem számít, mit értek ezek a zsengek, az a fontos, hogy dolgoztunk, hogy hittünk az önként vállalt munka becsületében, hogy megigézett bennünket a legmagasabbrendű eszmények szolgálatának hevülete!” (Emlékfüzet a Magyar Társaság 150 éves évfordulója alkalmával. Kiadja a Soproni Evangélikus Líceum ifjúsága. Szerk. Csaba József. Sopron, 1940. 9.)

A vakációkat Mihályiban töltötte. A visszaemlékezők szerint szívesen játszott, jól értett a papírsárkány-készítéshez és a sárkányeresztéshez, s nagy odaadással foglalkozott a fényképezéssel, a képek előhívásával. 1912. június 28-án érettségizett kitűnő eredménnyel. Pályájának alakulása szem-

pontjából fontos mozzanat, hogy az érettségien – hivatalból – az akkor már neves nyelvész, a korábban szintén licista Gombocz Zoltán is jelen volt. Zsirai úgy emlékezett vissza első találkozásukra, hogy Gombocznak a „tudománya nagyobb volt, mint hittük, de annak csak sugallatos varázsát éreztük, nem pedig megsemmisítő fölényét” (Képes Luther-naptár 1929: 90).

EGYETEMI
ÉS EÖTVÖS-COLLEGIUMI TANULMÁNYOK,
OROSZ HADIFOGSÁG

1. Zsirai az érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–latin–görög szakára iratkozott be, s Gombocz javaslatára jelentkezett az Eötvös Collegiumba. Az Eötvös Collegium – mint annyi más, később jelessé vált személyiség esetében – Zsirai Miklós életében is meghatározó szere-

pet játszott a maga munkára, igényes-
ségre nevelő szellemiségével, minőség-
igényével és színvonalával. Ezt a nagy-
szerű intézményt, amelyet Eötvös
Loránd a párizsi École Normale Supé-
rieure mintájára 1895-ben hozott létre,
„a szabadság és a fegyelem valami
különleges egyensúlya” jellemezte
(Pais in: Eötvös-Füzetek. Új folyam IV.
Bp., 1980. 8). Érthető az itt nevelkedet-
teknek a Collegiumhoz való kötődése,
érthető Zsirai ragaszkodása is meg az
a lelkes öröm, amellyel collegiumi ta-
nári kinevezését fogadta később.

A frissen érettségizett Zsirait iroda-
lomtörténeti vonzalma vezette a pesti
bölcészkarra, „sőt a tanári pályára is
irodalomtörténetírói babérok szerzé-
sének vágya hajtott” – írja önéletrajzá-
ban. (1945. VIII. 10.) Érdeklődése azon-
ban nagyon hamar fölébredt a nyelv-
tudomány iránt. Ebben Gombocz Zol-
tánnak volt döntő szerepe meg annak:
„Beláttam, hogy a középiskola lelket-
len grammatizálásra szorítókozó tanter-

vi hagyományával egészen félrevezetett s még csak sejteni sem engedte, milyen vonzó tanulmány, mennyire tanulságos feladat a nyelv történeti vizsontagságainak, élete bonyolult jelenségeinek, rendszere ezernyi titkának földerítése” (az említett önéletrajzból). Már az első félévben fölvette Gombocz (Bevezetés a finnugor nyelvek történetébe), Szinnyei (Finn nyelv) és Melich (A legrégebb magyar nyelvemlékek) kurzusát. A II. félévben már Gombocz Kalevala-előadását hallgatta, később Gombocz és Simonyi történeti nyelvtani, Szinnyei összehasonlító finnugor alaktani előadásait, Szinnyei vogul és karjalai óráit, s Négyesy stílusgyakorlatait. Egyetemi leckekönyvének a beírásai szerint Melichtől vette föl a legtöbb órát: tizenkettőt, Gombocztól nyolcat, Szinnyeitől hetet, Simonyitól hármat. Tanulmányait igen eredményesen folytatta, hiszen a beírások között csak a „jeles”, „kitűnő”, „igen jeles” (Gombocznál: „jelesen coll.”)

minősítések olvashatók a „szorgalmas” mellett. A bölcsészhallgató Zsirai figyelmét egyre inkább magyar nyelvtörténeti, őstörténeti és finnugor nyelvezeti kérdések kötötték le. Lelkesen és gyorsan tanult finnül, s tanári alapvizsgálója után, 1914 júniusában Finnországba utazott. Alig nézett azonban körül, indulhatott is vissza. Kitört ugyanis az első világháború. Finnország akkor még orosz fennhatóság alá tartozott, s Zsirait mint ellenséges ország polgárát az internálás veszélye fenyegette. Hazaérve jelentkezett katonának, s 1914. szeptember elsején vonult be Sopronba, a császári és királyi 76. gyalogezred pótzászlóaljához. Bécsben képezték ki, a tiszti iskolát Királyhidán (Bruck an der Leitha) végezte el. A kiképzés után 1915. március 10-én vonult ki az orosz frontra, 17-étől a tűzvonalban harcolt, s 29-én az Uzsoki-hágótól nem messze északra, a galíciai Turka városka közelében orosz fogságba esett.

2. Öt és fél éves szibériai hadifogság következett, melynek zömét az Irtisz menti Tobolszkban töltötte. Önéletrajzaiban maga ír a viszontagságosan hosszú fogságról, a sok nélkülözésről, a testi-lelki megpróbáltatásokról, a két és fél évi kényszermunkáról. De arról is, hogy volt alkalma ismeretei és nyelvtudása bővítésére. Kitűnően megtanult oroszul, s mivel őrei között néhányan a nyelvrokon zürjének közül is voltak, zürjénül is tanult. A Nemzetközi Vöröskereszt révén Magyarországról és Finnországból is hozzájutott könyvekhez, mélyíthette tehát finn nyelvtudását és nyelvtudományi ismereteit. Egy időben gyorsírást és nyelveket is tanított (egy orosz leánygimnáziumban például latint), segédkezett amerikai filmek angol szövegének oroszra fordításában, 1919-ben pedig egy csupa értelmiségiből alakult cipész-részvénytársaságban szandáltalpvarrással biztosította megélhetését. Orosz ismeretei bővülésével egyre

több orosz történeti, néprajzi és nyelv-tudományi munkát is tanulmányozott. A honvágy azonban gyötörte. Szökési kísérletekről is van tudomásunk. Egy szülőfalujába küldött levelezőlapon írta 1920-ban: „Igazán minden testi-lelki erőnk megfeszítésére van szükség, hogy valamennyire is nyugodtan várjuk sorsunk eldöltét”. Mert – mint már idézett önéletrajzában áll – „legtöbbszörben ... ellenállhatatlan erővel lobogott a hazatérés, az otthon dolgozás vágya”. Az ottani hadifoglyok közül a magyarok szabadultak legkésőbb. Zsirai – társaival – 1920. október 4-én Vlagyivosztokból indult az amerikai magyarság gyűjtéséből bérelt hajóval a hőn áhított útra: hazafelé. November 20-án lépték át a magyar határt, s november 23-án szerelték le őket. Hazatérve értesült arról, hogy öccsét, aki a délvidéki hadszíntéren tűnt el, holtá nyilvánították.

3. Itthon újra beiratkozott az egyetemre. Élettapasztalatokban, tudásban

meggazdagodva, a sanyarú sorstól megedzve célirányosan s a visszanyert szabadság lendületével finnugor összehasonlító, valamint – orosz nyelvtudása birtokában – szlavisztikai tanulmányokba mélyedt. Megszerezte a tanári diplomát, s 1921. XII. 9-én magyar nyelvészetből (főtárgy), szláv nyelvészetből és latin filológiából (melléktárgyak) *summa cum laude* eredménnyel tett bölcsészdoktori szigorlatot.

4. Közszolgálatra 1921-ben lépett. 1921. VI. 1-jén nevezték ki a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári irodájának a vezetőjévé, s ezen a poszton dolgozott 1924. IV. 26-ig. A tudományos közigazgatás területén majdnem három évig tevékenykedett. Itt betekinthezt a tudományszervezés és a tudománypolitika világába, és személyes ismeretséget köthetett a magyar tudományos élet akkori vezetőivel. Ennek a későbbiekben hasznát is látta. 1923-ban megnősült, házasságából két gyermek született.

1. Zsirai munkáit olvasva hamar fel-
tűnik, hogy milyen elkötelezett híve
volt a finneknek és a finn tudomá-
nyosságnak. Finnország, a finnség és a
finn nyelvtudomány több szempontból
is követendő példaként állt előtte,
nagy hatással volt rá. Finnországi útjai
sok élménnyel gazdagító, számos ta-
nulsággal járó, örömteli események
voltak számára. „De sokszor visszaál-
modtam azt az időt!” – írta Y. Wich-
mann-nak ottani tartózkodására utalva
(1922. IX. 17.). Hogy általános szemlé-
letét Finnország hogyan befolyásolta,
azt fontosnak tartotta megfogalmazni
önéletrajzában is: „Finnországi utam
nemcsak az óhajtott szaktanulmányi
eredménnyel járt, hanem életfölfogá-
som kitisztulásához, társadalomszem-
léletem tudatosításához is számottevő-
en hozzájárult. Egy egységes lelküle-
tével megragadó, egészséges új világ
tárult itt elém, amelyet főleg a frázista-

lanul derűlátó természetesség, a munkaerkölcs komolysága és a mélyről föl-törő népi erők érvényesülésének szabadsága jellemez" (1945. VIII. 10.).

Zsirai kitűnően megtanult finnül, s Finnországban többször is megfordult. 1923-ban több hónapot töltött Suomi-ban, s a helsinki egyetemen finn és finnugor nyelvészeti előadásokat hallgatott. Ottani tanárai E. N. Setälä, Y. Wichmann, A. Kannisto és Y. Toivonen voltak. F. Äimä vezetésével fonetikai gyakorlatokat, kísérleteket is végzett az egyetem laboratóriumában. Jól megismerte Finnország népét, a finn nyelvtudomány helyzetét és törekvéseit. Közeli kapcsolatba került az ottani finnugor nyelvészekkel. A helsinki egyetemen ez idő tájt létesült magyar lektori állás. A helyet Wichmann Zsiraival kívánta betölteni. A megtisztelő s egyben csábító kérésre Zsirai nehéz szívvel mondott nemet Wichmann-nak írt levelében („magam vagyok kénytelen széthessegetni leg-

szebb álmaimat”: Magyar Nyelv 1994: 243; a fő ok Eötvös-collegiumi tanári kinevezése volt).

Zsirait a nemzeti művelődés és szaktudományának a viszonya kezdettől foglalkoztatta. Finnország e tekintetben is például szolgált számára. A Finn Irodalmi Társaság centenáriuma-ra emlékezve írta: „a mai finn kultúra azoktól az ősi népi művelődési elemektől kapta a maga egyéni színét és súlyát, amelyeket a nép- és a nyelvtudomány mentett meg az elsorvadástól és juttatott vissza a nemzeti művelődés vérkeringésébe” (Magyar Nyelv 1931: 142). A finnugor stúdiumok sanyarú hazai helyzetét szembeállította a finn példával: ott kellő erkölcsi és anyagi támogatással serény munka folyik, mi pedig „kénytelenek vagyunk lemondani mindennemű kezdeményezésről, nagyobb szabású terveink megvalósításáról” (Nyelvtudományi Közlemények 1931–34: 107). Suomiban a „finn nyelvész-nemzedék céltudatos munkameg-

osztással rakja az urali tudományok monumentálisnak indult épületét” (Magyar Nyelv 1924: 50), nekünk viszont „örülnünk kell, ha nagymúltú folyóiratainkat sikerül megmentenünk” (Nyelvtudományi Közlemények i. h.). Ott a művelt nagyközönség is „számtalanszor bizonyosságot tett anyanyelvéhez való tudatos ragaszkodásáról s a nyelvészet eredményei iránti komoly érdeklődéséről” (Nyelvtudományi Közlemények 1941–43: 449), nálunk ezzel szemben meglepő tájékozatlanság uralkodik a nyelvrokonság kérdésében, s érezhető ellenszenv kíséri a tudományosan igazolt finnugor nyelvrokonságot, de olykor még a vele való foglalkozást is.

2. A finn példa abban is megerősítette, hogy a hivatalos kapcsolatok elmélyítésében is részt kell vállalnia. Ezt tette. 1928-ban Budapesten rendezték meg a III. finnugor közművelődési kongresszust, s ennek főtitkári tisztét Zsirai töltötte be. A hatalmas kongressz-

szus (650 finn és 430 észti vendéggel) a függetlenné vált és hivatalosan is egymásra találó három finnugor nyelvű ország (Finn-, Észt- és Magyarország) közeledésének kiemelkedő eseménye volt. Zsirai tanítványainak a bevonásával „gondoskodott arról, hogy a hazánkba látogató finnek és észtek megbízható, lelkes kalauzok vezetésével járassák hazánk vidékeit, s mindenütt kellő fogadtatásban, magyaros vendégszeretetben részesüljenek” (Lakó: Nelikätisesti–Négykezes 1989/4: 31). Zsirai 1937-től, megalakulásától társelnöke volt a Magyar–Finn és a Magyar–Észt Társaságnak. Ő volt általában a Magyar–Finn Társaság közgyűlési főelőadója. Előadásait mindig jó visszhang követte. A téli (szovjet–finn) háború idején (1939–40) és után előadásokat tartott s cikkeket írt a finnek mellett, és szorgalmazta a velük való szoros kapcsolattartást. Mint írta: „a testvéri kapcsolatok ápolása nem érzelmi fényűzés, hanem mindkét félnek

létérdeke... A magyar–finn rokoni kapcsolatoknak nemcsak befelé, a nemzeti műveltség szerves továbbfejlesztése vonalán kell hatniok, hanem kifelé, történelmi hivatásunk, létjogosultságunk elismertetésében is érvényesülniök kell” (Kárpátmedence 1941: 364).

3. Zsirait a finn és észt nyelvészekkel – közülük többel is személyes, illetőleg levelezési kapcsolatban állt – nemcsak a közös szakmai érdeklődés, hanem a kölcsönös nagyrabecsülés és a rokoni szeretet szálai is egybekötötték. Róluk szóló méltatásai, megemlékezései nemcsak remek szakmai értékelések, hanem szívből jövő emberi sorok is.

A finn nyelvnek s azon keresztül Finnországnak számos barátot, hívet szerzett emlékezetes Eötvös-collegiumi finn óráin, egyetemi előadásain, szemináriumain, de a nagyközönségnek szóló előadásokon is. De ezt tette munkáinak egy részével – gondoljunk a „Finnugor rokonságunk” finn (és

észt) fejezeteire – és közéleti, művelődéspolitikusi tevékenységével is. Ahol csak tudta, elősegítette a finnekkel való kapcsolattartást, egyengette tanítványainak finn útjait. Nem túlzás azt mondanunk: lelkes finnbarát tevékenysége párját ritkító eredményességgű volt.

KÖZSZOLGÁLATBAN:
EÖTVÖS-COLLEGIUMI
ÉS EGYETEMI TANÁRSÁG

1. Szakmai és pedagógiai szempontból fontos fordulat volt Zsirai életében, hogy 1924 áprilisában kinevezték a Báró Eötvös József Collegium tanárává. Mert – mint maga írta – „Az Eötvös-collegiumi tanárság (1924–1932) eszményien kedvező lehetőségeket nyújtott arra, hogy régi vágyaimnak megfelelően minden időmet tudományos önképzésre, nyelvészeti tanulmányokra, önálló kutatásokra s

ismeretközlő, nevelő munkára fordíthassam” (idézett önéletrajzából). A Collegiumban Zsirai a magyar szakosok nyelvészeti képzését vette át, s ez azt jelentette, hogy feladata a magyar és a finnugor nyelvészetnek, illetőleg a finn nyelvnek az oktatása volt. Mint-hogy azonban 1918 és 1924 között a magyar nyelvészeti oktatás a Collegiumban olyannyira visszaesett, hogy egyetlen jelentés sem maradt a collegiumi irattárban a magyar szakosok nyelvészeti oktatásáról, rá az újrakezdés, nem pedig a zökkenőmentes folytatás feladata várt. Első tájékozódása után tanítványai ismereteinek hézagos, felszínes voltát, a tárgyszeretet és az érdeklődés aggasztó hiányát állapította meg. Haladék nélkül kidolgozott egy három évfolyamra szánt nyelvészeti oktatási programot, 1926 őszétől pedig négy tanévre terjedő, a finnugrisztika szerepét némileg erősítő tantervet vezetett be (ezeket l. Fábián Pál in: Eötvös-Füzetek. Új folyam X.

Bp., 1989. 63). Érdemes idézni 1925. VI. 3-án írt, első tanári évének a tapasztalatait összefoglaló jelentéséből, mert a sorok rávilágítanak arra, milyen modern, körültekintő szemlélettel látott munkához: „Az első évekkel elolvastuk a Bécsi kódexet és a Tihanyi alapítólevelet, miközben bő alkalom nyílt a nélkülözhetetlen forrásmunkák bemutatására, az általános nyelvészeti alapismeretek elsajátítására s a nyelvtörténeti módszertan megismerésére, másrészt a magyar hang-, alak- és jelentéstan körvonalainak, legsarkalatosabb tételeinek vázolására. A nyelvi jelenségek vizsgálata mellett kitértünk a művelődés- és irodalomtörténeti szempontok megvitatására is. – Részletesen foglalkoztunk az általános fonetikával, a leíró hangtannal, végül a finn nyelvvel, amelynek nemcsak grammatikáját sikerült elsajátíttatni, hanem könnyebb szövegek olvasása s a szövegek alapján egyszerűbb beszélgetések folytatása is lehetővé vált.”

Zsirai collegiumi tanári működéséről összefoglalóan ezt mondhatjuk: „Zsirai Miklós érdemei ... vitathatatlanok: helyreállította a magyar szakosok nyelvészeti óráinak tekintélyét, megtöltötte előbb a régi, majd az új kereteket korszerű tartalommal, úgyhogy a nyelvészet a húszas évek eleji elhanyagolt helyzetéből a harmincas évek elejére ismét vonzó tárgy lett a kollégiumban” (Fábián Pál i. m. 64). Volt collegista tanítványainak a visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy itt és ekkor bontakoztak ki Zsirai kitűnő tanári képességei. Mivel az Eötvös Collegium diákjai válogatott egyetemisták voltak, s mivel a magyar szakon is kis számú – tíz körüli – hallgatósága volt, bőven nyílt lehetősége tanítványainak közelről való megismerésére, szakmai érdeklődésük és fejlődésük irányítására, a velük való közvetlen kapcsolat kialakítására. „Zsirai Miklósnak – szaktudományától sokszor független – hatása onnan eredt, hogy nemcsak a

tudós elmélyedő tehetsége, széles látóköre és józan szenvedélye volt meg benne, hanem az igazi tanár embernevelő képessége is. Hallgatóit rögtön meghódította közvetlenségével, természetes modorával, érdeklődő, segítőkész emberségével. Nem professzori tekintélyével akart hatni: szinte feszélyezetten, rangrejtve viselte méltóságát... Zsirai Miklós „kollégák”-nak tekintett és szólított bennünket, s szemüvegének csillogása még derűsebbé tette barátságos mosolyát. Eötvös-kollégiumi tanítványai úgy emlékeznek rá, hogy tőle tanulhattak legtöbbet, pontos rendszerességű, de kedélyes, családias hangulatú óráin” (Kovalovszky Miklós: Magyar Nyelvőr 1981: 506).

Tanári éleslátásának bizonyítékai az Eötvös Collegiumban írt beszámolóinak azon részei, amelyekben tanítványai előmeneteléről, bontakozó tehetségéről esik szó. Kniezsáról például azt írta, hogy „tudományos munkára való rátermettség” jellemzi, s hogy „a

magyar hangtörténet és szláv vonatkozások területén látszik specializálódni” (1926, 1927). Egyik jelentésében megemlítette, hogy Kniezsának és hat társának a kívánságára az 1927/28-as tanévben heti egy órában orosz nyelvi tanfolyamot indított. Lakó Györgynek, aki tanszéki örököse lett, minden évben bőven kijutott a dicséretből. De dicsérőleg említette Zsirai Krompecher (Korompay) Bertalant, Göbl (Gáldi) Lászlót („pompás filologusnak igérkezik”: 1930/31), Lotz Jánost („rapzodikus nyers erő”: 1931/32), Képes Gézá-t és Hadrovics Lászlót is.

Collegiumi külföldi tanártársai, az ösztöndíjasok és tanítványai Zsirait mint barátságos, segítőkész s magyarul szépen beszélő embert őrizték meg emlékezetükben. Tanítványai között volt 1927-től a zürjén V. Lytkin, a később nevéssé vált sokoldalú tudós és költő, a szovjetunióbeli finnugrisztika kiemelkedő alakja: ő Zsirainál dokto-rált zürjén nyelvészeti témából.

2. A pesti bölcsészkar finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszéke Szinnyei József nyugalomba vonulásával megüresedett (1928). Magától értetődött, hogy az arra legalkalmasabb személyt, a már szép tudományos eredményeket is magáénak valló s kitűnő tanár hírében álló Zsirait hívta meg az egyetem – Szinnyei maga javasolta őt – 1929-ben helyettesi megbízással, 1932. IX. 17-étől a tanszék nyilvános rendkívüli, 1935. VII. 6-ától pedig nyilvános rendes egyetemi tanárául. Az egyetemi tanársággal Zsirai hatóköre számottevően kibővült, mert immáron szélesebb hallgatóság előtt kamatoztathatta kitűnő tanári képességeit. Egyetemi óráin a finnugrisztika igen széles tematikáját fogta át. Nemcsak a finnugor összehasonlító nyelvtudomány különböző fejezeteit adta elő (hang-, alak- és mondattan), nemcsak bemutatta a finnugor nyelvrokonokat, nemcsak ismertette a nyelvhasználat módszereit, hanem szólt egyebek mellett az uráli

rokonságelnevezésekről, a Kalevaláról, a finnugor igeragozásról, a magánhangzó-harmóniáról, a finnről, a vogulról, az osztjákról, a finnugor és a szamojéd nyelvek viszonyáról, nyelvtudomány-történeti kérdésekről, Reguly Antalról, Sajnovics Jánosról, Gyarmathi Sámuelről.

3. Minél egzaktabb módszerekkel tud dolgozni egy tudomány, a nagyközönség számára annál kevésbé számíthat spontán érdeklődésre, támogató figyelemre. A nyelvtudomány több részterületéről elmondható ez, de bizonyosan közéjük tartozik az összehasonlító nyelvészet. Minthogy pedig a finnugrisztika egyetemi oktatása jó ideig a nyelvrokonság tudományos bizonyítékainak a tálalásában merült ki, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a finnugor stúdiumok az egyetemi hallgatóság döntő többsége számára a száraz, unalmas tárgyak közé soroltattak. Szinnyi József „Magyar nyelvhasználat”-a (1896¹, 1927⁷), amelyet Szinnyi

hallgatói az előadásokon hallottak kiegészítése céljából segédletként használtak, használhattak, az előadásokat nem látogatók számára bizony „néma könyv” volt. S mivel a „szaktudománya iránti hangulatkeltés képessége nem tartozott Szinnyei adottságai közé” (Lakó György, Szinnyei József. Bp., 1986. 43), a finnugor nyelvészeti oktatás abban az időben széles körben népszerűtlen volt. Zsirainak óriási érdeme, hogy ezen változtatott. Tanítványa, tanszéki örököse, Lakó György írja: „Zsirai Miklóst mint tanárt párját ritkító pedagógiai érzék jellemezte. Logikusan tagolt, világosan megfogalmazott, lényeglátó előadásaiban ügyelt arra, hogy hallgatóit a részletek túlságos halmozásával ki ne fárassza. Kiváló előadói képességei folytán meg rokonszenves egyéniségével elérte azt, hogy a korábban rendkívül száraz tantárgynak kikiáltott finnugor nyelvészet a kedvelt egyetemi stúdiumok sorába lépett elő” (Nyelvtudományi

Közlemények 1956: 7). „Kiváló előadói képessége, mondanivalójának szabatos fogalmazása, ízes, magyaros stílusa, emberi közvetlensége telt auditóriumot biztosított számára akkor is, amikor az előadások hallgatása csak papíron volt kötelező, illetőleg amikor egyik-másik előadó csak a katalógus-olvasás szigorával tudta megtartani hallgatóságát. Felkarolt minden fiatalt, akiben a tudományos érdeklődés jeleit felfedezte; tanáccsal, kölcsönkönyvvel, bátorító szavakkal igyekezett előbbrejutását elősegíteni. Hogy hazánkban ma oly sokan vannak, akik figyelik nyelvrokonaink életét, olvassák a finn-ugor népek irodalmának magyarra fordított termékeit, abban még ma is nagy része van Zsirai Miklósnak. Több mint két évtizedes egyetemi tanári tevékenysége idején a rokon népek iránti érdeklődés korábban szinte elképzelhetetlen mértékben megnőtt, s gimnáziumainkba sok olyan fiatal tanár került ki, aki ezt az érdeklődést egész

életén át megőrizte, sőt tanítványainak is továbbadta. Nem kevés a száma azoknak sem, akik Zsirai Miklós ösztönzésére a tudományos kutatást érezték élethivatásuknak” (Lakó György: Egyetemi Lapok 1977. XI. 14. 1–2). Zsirai tehát elérte azt, amit sem előtte, sem utána senki sem: a finnugorságról tartott óráin megtelt a tanterem, sőt más karokról is jöttek diákok hallgatni őt. A tágabb tanítványi körbe, szakdolgozóinak a sorába tartoztak azok az irodalmi elkötelezettségű hallgatók is, akikben az ő előadásai nyomán ébredt föl az érdeklődés a rokon népek irodalma, főként az obi-ugor népköltészet iránt. Ebben a tekintetben legkiemelkedőbb – Eötvös-collegiumi – tanítványa Képes Géza, a későbbi jeles műfordító volt, de megemlíthetjük az író Karinthy Ferencet és a költő Simon Istvánt is (Domokos Péter, Székéltől Lappóniáig. Bp., 1990. 210–211).

A Zsirai vezette finnugor intézet a „legkomorabb háborús és poszthábo-

rús években is... üde refúgiumnak bizonyult, ahol az ember biztonságban érezte magát és szabadon dolgozhatott. Ezt nagyban és főleg Zsirainak – de professzortársainak is – köszönhetjük. A tanszék Zsirai-érája emlékezetes és sikeres volt, amelyre nosztalgiával, a professzor úr személyére hálával gondolunk vissza. A Zsirai névhez a magyar finnugrisztikának értékes korszaka fűződik” (Hajdú Péter in: Zsirai-eml. 57).

4. Zsirai nagy hatású tanári tevékenységének zöme arra az időszakra esett, amikor az egyetemeken nem volt tanszéki asszisztencia. Ezért nem építhetett föl akkor mai értelemben vett tanszéket maga körül. Ezzel függ össze, hogy a diploma megszerzése után továbbdolgozni szándékozók biztatásával csínján bánt, nem akarván megvalósíthatatlan ígéreteket tenni. Szorgalmazta viszont magántanárok habilitálását (említsük meg N. Sebestyén Irén, Györke József és Lakó György

nevét). Tanszékén még a háború előtt megszerveződött a finn lektorátus, és lehetőség nyílt finn vendégprofesszor fogadására is. A tudomány és a felsőoktatás személyi és anyagi ellátmányának a háború utáni években bekövetkezett emelése Zsirait is örömmel töltötte el. Hozzá is fogott a tanszék kiépítéséhez, betegsége azonban ebben is akadályozta.

Mint a tanárképzésért felelősséget érző és vállaló tudós nem kevés idejének feláldozásával, a rá jellemző alaposággal látta el 1941-től a Budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet elnökhelyettesi és a Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnöki feladatkörét. Hasonló indíttatásból vállalta az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1947 és 1949 között a dékáni teendőket ellátását.

5. Mint minden igazi tanárnak és tudósnek, Zsirai Miklósnak az életében is megkülönböztetett szerepet játszottak a könyvek, az iratok. Minden

könyvet, följegyzést megbecsült, kéziratokra, cédulákra féltő gonddal ügyelt. Könyv- és iratgyűjtő szenvedélye már korán megmutatkozott. Hagyatékában a konfirmációjára kapott énekeskönyv éppúgy megtalálható, ahogy például fogsága idején készített jegyzeteinek egy része, a hozzá írt levelek s számos – zömmel gyorsírásos – följegyzés. Kezdetől fogva – ahogy ő szokta mondani – célirányosan gyűjtötte a könyveket s párját ritkító magánkönyvtárat sikerült létrehoznia. Finn és észt kollégáival rendszeres könyvcserkapcsolatban állt, s számos dedikált könyve volt. Budapest ostroma idején családi háza lakhatatlanná vált. A könyvtárszoba átmenetileg istálló szerepkört kapott, a könyvek egy részét ágyúk talpazata alá tették a katonák, hogy a talaj egyenetlenségeit megszüntessék. Tűz is pusztított a könyvek között, ezért írta szomorúan: „pompás szakkönyvtáram is megtizedelődött, értéktelenné rongyolódott”

(idézett önéletrajzából). Halála után a Zsirai-könyvtár az Országos Széchényi Könyvtárba került, de nem maradt elkülönítve, ahogy például Meliché a debreceni egyetemen.

A TUDOMÁNYOS KÖZÉLETBEN

1. Az 1904-ben alapított s a hazai nyelvtudomány történetében oly jelentős Magyar Nyelvtudományi Társaság Zsirai életében is fontos szerepet játszott. Gombocz javaslatára a Társaság választmánya 1913 őszén 1914. I. 1-jei hatállyal rendes tagjai közé vette föl az akkor másodéves s a Magyar Nyelvben a publikálás tűzkeresztségén már átesett bölcsészhallgatót. 1922 januárjától – Horger Antalt fölvéltva, akinél az egyetemen nyelvjárástant hallgatott – tizenöt éven át a Társaság jegyzője, 1937-től 1944-ig alelnöke, 1944-től 1952-ig elnöke, s 1952-től haláláig alelnöke volt. Első társasági előadását

– Setälä munkásságáról – 1924-ben tartotta, s ezt további, köztük közgyűlési előadások követték. Az előadások mintegy fele tudománytörténeti volt, neves nyelvészek életművével foglalkozott, a többi etimológiai kérdéseket tárgyalta. 1944-ben, elnökké történt megválasztásakor költői szárnyalású vallomásban így nyilatkozott: „A mai viszonyok között – úgymond – nem ígérek szép terveket, nagyszabású, üdvös újításokat. Programom nagyon egyszerű: szeretem nyelvemet, ezt a minden előttem élt magyarnak lelkével átítított drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszármaztató szent muzsikát, s gyönyörűséges kötelességemnek érzem ennek minél tökéletesebb megismertetését, megbecsültetését, megkedveltetését. Ennyi a programom, ezt azonban ma is – holnap is, jóban is – rosszban is vállalom” (Magyar Nyelv 1944: 144). Nem tudhatta, legföljebb balsejtelmei súghatták: rosszban kellett vállalnia. Elnök-

ségének idejére estek a Magyar Nyelvtudományi Társaság történetének addigi legkritikusabb évei. Hiszen már elnöksége első évében „heroikus küzdelmet vívott a nagy múltú Társaság fennmaradásáért” (Fokos Dávid: Magyar Nyelv 1955: 403), miközben zsidó származású nyelvésztársak mentesítése ügyében is eljárta. A háború utáni nyomorúságos helyzetet követő időszakban tapasztalnia kellett, hogy az eseményeket a tudományos életben is egyre inkább mások és máshonnan irányítják, hogy tehát elnökként is keveset tehet a Társaságért. Megmaradt ugyan 1949 után is a Társaság elnökének, azonban „Odaadása kevés eredménnyel járt... 1952-ben megvált az elnökségtől, nem annyira azért, hogy valamennyire könnyítsen túlterheltségén, hanem azért, mivel nem akarta tovább vállalni a cím szerinti felelősséget” (Pais: Magyar Nyelv 1959: 326).

2. Zsirai szerkesztői tevékenysége is említésre méltó. A Magyarosan című

nyelvművelő folyóiratot 1932–33-ban Nagy J. Bélával együtt, 1934–37-ben egyedül szerkesztette. Gombocz halála után, 1935-től 1953-ig volt szerkesztője a nevezetes Nyelvtudományi Közleményeknek. Az ő szervezési munkájának köszönhető a „Budenz-émlékkönyv” (= Nyelvtudományi Közlemények 50. kötete), amelyben külföldi és hazai nyelvészek mellett a rokon tudományok képviselői is értékes tanulmányokat publikáltak. Zsirai szerkesztette Gombocz összegyűjtött műveinek a kiadását és – bár neve nincs feltüntetve – a „Melich-émlékkönyv”-et. Ő indította útjára a „Finnugor népnevek” és a „Reguly-Könyvtár” című sorozatot, az előbbi azonban megrekedt az első – általa írt – kötetnél. A tanszéken készült doktori értekezéseket a tőle szerkesztett „Finnugor Értekezések” című sorozatban tette közzé. Ez a sorozat – tíz száma jelent meg – 1948-ban szűnt meg.

3. Zsirai tudományos teljesítményét, illetőleg a tudományos közéletben va-

ló helytállását a szakma kezdettől fogva méltányolta. 1923-ban Sámuel-díjat, 1928-ban Sámuel–Kölber-jutalmat kapott. 1932. V. 6-án az Akadémia levelező, 1945. V. 30-án rendes tagjává választották. Akadémiai levelező tagsági székfoglaló előadását 1933. május 8-án tartotta „Obi-ugor igekötők”, rendes tagsági székfoglalóját pedig 1945. november 5-én „Reguly osztják nyelvi hagyatéka” címmel. 1940-ben elnyerte az akadémiai Nagyjutalmat, 1943-ban a Finn Köztársaság tüntette ki a Finn Oroszlán Lovagrend Nagymesteri fokozatával. A magyar nyelvésztársadalom megszolgált bizalmából 1944 és 1952 között a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöki tisztét töltötte be. Tagja volt a Nyelvtudományi Bizottságnak, a Nyelvművelő Bizottságnak, előadója volt éveken át a Sámuel–Kölber-jutalmat odaítélő bizottságnak – hogy a fontosabbakat említsük. 1949-ben Kossuth-díjat kapott. (A nyelvészek közül Németh Gyula 1948-ban –

Kodállyal és Horváth Jánossal –, Zsirai egy évre rá Moravcsik Gyulával együtt.) A finnugor tudományok terén kifejtett tevékenységének elismeréseként Zsirait finn és észt tudományos társaságok választották tagjaik közé: 1930-tól külső tagja volt a finnországi Finnugor Társaságnak, 1938-tól tagja volt a tartui székhelyű Észt Irodalmi Társaságnak, 1939-ben tiszteleti tagjává választotta a helsinki Finn–Magyar Társaság és az Észt Tudós Társaság. 1941-től volt tagja a finn Kalevala-Társaságnak.

AZ UTOLSÓ ÉVTIZED:
A KÖRÜLMÉNYEK
ÉS A BETEGSÉG SZORÍTÁSÁBAN

Az 1945-öt követő évtized tudománytörténete tele van különböző okokból meg nem írt, föl nem tárt mozzanatokkal. Aki az ezen években aktív tudósok életművével foglalkozik,

annak figyelembe kell vennie, hogy a politikai, ideológiai, gazdasági és tudománypolitikai helyzet olyan légkört és függőségi viszonyokat teremtett, amelyeknek a megértése, sőt az elképzelése sem könnyű azok számára, akik nem voltak közvetlen alakítói és/vagy elszenvedői a szóban forgó éveknél.

Zsirai Miklós számára – átmeneti remények és bizakodás, illetőleg tudományos és közéleti elismerések után – a II. világháborút követő évek súlyos gondokat, reményeiben való többrendbeli csalódást s a mindezekkel összefüggő, elhatalmasodó betegséget, tehát az alkotáshoz szükséges nyugalom megszűntét s erőinek hanyatlását hozták. Budapest ostroma idején lakhatatlanná vált tágas, szép budai kertes háza, amelynek építése nagy anyagi áldozatokkal (öröksége felhasználásával s kölcsönök fölvételével) 1939-ben fejeződött be. Házát feldúlták és kifosztották az orosz katonák. Ahogy ő

írja: „szinte mindenünk megsemmisült: tönkrement a ház s benne elpusztult jóformán minden bútorunk, ruhánemünk” (idézett önéletrajzából). Családjával másfél esztendeig az egyetem Trefort utcai gyakorló gimnáziumának igazgatói lakásából átengedett másfél szobában húzta meg magát, 1945 fordulójának téli hónapjait pedig Mihályiban, rokonoknál töltötte. Híres könyvtára is súlyos károkat szenvedett, a hiányokat megközelítően sem tudta pótolni, így a korábbiakhoz képest használni sem tudta úgy, ahogy szükség lett volna rá. Házának kifosztása, könyvtárának súlyos károsodása mellett az is akadályozta munkájában, hogy gondosan kezelt irataiból, följegyzéseiből, jegyzeteiből nem is kevés eltűnt. Céduláinak egy részét a Déli pályaudvar környékén látta viszont: a látvány kicsalta könnyeit. A háború utáni években a Zsirainak oly sokat jelentő Finnország a hivatalos Magyarország számára a nem baráti or-

szágok közé soroltatott, szó sem lehetett tehát a korábbi tudományos és személyes kapcsolattartásról. Gondolhatni, mit jelentett ez számára.

Zsirai a háború után hamarosan különböző természetű nyomásoknak volt kitéve. Elmélkedhetünk azon, hogy döntései meghozatalában mennyi szerepe volt jó szándékú, reménykedő humanista voltának, mennyi demokratikus szemléletének és mennyi a körülmények kényszerítő erejének. Bármint volt légyen is, bőven volt része csalódásokban mint meggyőződéses magyar demokratának, mint tudományáért felelősséget érző tudósnak és mint embernek egyaránt. A marrizmus megjelenésével 1949 tavaszán szeretett tudományával együtt a vádlottak padjára került, de korábbi munkásságának megtagadását ő sem vállalta (l. Kálmán Béla: Nyelvtudományi Közlemények 1971: 362–3; Lakó György: Magyar Nyelv 1991: 292). Elkezerítette, hogy a finnugrisztikát

egy modernnek nevezett egyetemi reform ürügyén törölték a magyar szakosok kötelező tárgyainak sorából. A politika alakulása egy időben az egzisztenciális fenyegetettség érzését is fölkelte benne, amikor is Rajkot, aki tanítványa volt, letartóztatták, illetőleg amikor a marrizmus idején nem tagadta meg korábbi munkásságát. Végtelemül elszomorította, hogy olyanok is – köztük egy tanítványa – durván támadták a marrizmus idején, akiknek mentesítése ügyében néhány évvel korábban tevőleges részt vállalt, illetőleg akinek a családját segítette. Egy 1952-es törvény értelmében házáat az államosítás veszélye fenyegette. Végül is potom áron volt kénytelen megválni attól a helytől, az otthontól, ahol legjobban érezte magát.

Mindeközben meg volt terhelve tudományos és közéleti feladatok sorával. A törekeny fizikumú, érzékeny lelkületű ember szűkebb baráti és tanítványi körben emlegette, hogy

nem tudja, meddig lesz ereje a rá bízott feladatok maradéktalan elvégzésére. Már nem sokáig volt. Későbbi, végzetessé váló betegségének első jelei 1944-ben, Budapest ostromának az idején jelentkeztek. A javuláshoz teljes nyugalom kellett volna. Épp az ellenkezője következett. 1949 elején roppant össze először. Sok vívódás, lelki tusa, csalódás után – az életet mindig komolyan fogta föl – életkedvét, lendületét veszítve, meghasonlottan dolgozott, csak a kötelességtudat hajtotta. Mind gyakrabban került kórházba. A tanítványi visszaemlékezés szerint „Mikor az egyetemet államosították, akkor belső tartalma süllyedni kezdett. Fokozatosan kirugdosták Európa-hírű professzorainkat. Zsiray [Zsirai], a finnugor nyelvész, aki régi vágású egyetemi professzor volt és az egyetem dékánja, egyszerűen nem bírta elviselni, hogy az utókor az ő nevéhez köti majd azt a tényt, hogy az egyetem feladta az autonómiáját. A Hárs-

hegyen [a Kútvölgyiben] ápolták hosszú ideig. Még visszajött, tartott néhány előadást, de tiszta roncs volt, árnyéka önmagának” (Kulics Ágnes, Tölgyesi Ágnes, ... Kövek fognak kiáltani ... Szerzetesvallomások. Bp., 1991. 62).

Életének utolsó hat esztendeje az egyre sűrűbben, egyre kíméletlenebbül támadó s föltartóztathatatlanul elhatalmasodó betegség mindjobban keményedő szorításában zajlott, melynek végén másfél hónapos eszméletnélküliség állt néhány világos órával. 1955. szeptember 9-én, 63. életévében hunyt el Budapesten.

MUNKÁSSÁGA

ETIMOLÓGIAI, ŐSTÖRTÉNETI,
FINNUGOR ALAKTANI,
TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

1. Zsirai Miklós tudományos pályája igen korán, elsőéves hallgató korában, nyelvjárasi közlésekkel indult. A Magyar Nyelv 1913. évi kötetében szülőfaluja nyelvjárásából közölt tájszavakat és egy dűlőnevet. Föltehető, hogy Gombocz biztatta gyűjtésre Zsirait, abban meg bizonyosak lehetünk, hogy az anyag közzétevésére ő ösztönözte. Tájszógyűjteményén („Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez. Mihályi, Sopron megye”: Magyar Nyelv 1913: 425–429, 464–465) – amely az akkori jobb tájszóközlések közé tartozik – s három adalékközlésén (Magyar Nyelv 1913: 48, 239) kívül még két kéziratot nyelvjárasi témájú dolgozatáról tudunk. Ez utóbbiaknak azonban halála után nyomuk veszett. Bár a későbbiekben nem végzett nyelvjárásgyűjtést,

tanulmányai azt mutatják, hogy tisztában volt a nyelvjárások nyelvtörténeti, összehasonlító nyelvészeti és nyelv-művelői szempontú fontosságával, s tanulmányaiban bőven felhasználta a népnyelvi adatokat. 1923-ban a helsinki egyetemen kimogramfölvételek készítésében működött közre, F. Äimävel közösen végzett mérései azonban nem jelentek meg (Vértés O. András: Magyar Nyelv 1992: 504–506).

2. Zsirai első jelentősebb, figyelmet keltő tudományos közleményei etimológiák voltak. Szófejtéseinek nagy része nem csupán egy szóeredetbeli ötlet bizonyítása, hanem az érintett fogalomkörre kitekintő, a tágabb értelemben vett művelődéstörténeti tényeket is számba vevő és több nyelv adataira is figyelő, komplex vizsgálat. A *feleség* magyarázata (Magyar Nyelv 1926: 173–188) például nemcsak hang-, alak- és jelentéstani mozzanatok kritikus számbavételén, hanem a társadalomtörténeti és társadalomlélektani kö-

rülményeknek a mérlegelésén s idegen nyelvi megfelelők tanúságának a megszemenő figyelembevételén alapul. Hogy Zsirai a nagyobb összefüggéseket kereste, azt az is igazolja, hogy monográfiát készült írni a magyar rokonsági nevek terminológiájáról. A *feleség* eredetéről írott dolgozata bölcsészdoktori értekezésének summázata, amelyet az 1922. év legjobb nyelvészeti dolgozatának minősítettek és a Sámuel-díjjal tüntettek ki (Akadémiai Értesítő 1923: 202). Az *orom* eredetéről írt tanulmánya is mintaszerű: nemcsak azt bizonyítja, hogy ez a főnév származékszó, hanem azt is, hogy képzője egy finnugor eredetű szóelem (Magyar Nyelv 1927: 310–320). Ezzel a tanulmányával elnyerte a Sámuel–Kölber-jutalmat. A bizottsági jelentés szerint „A nagy gonddal és figyelmes körültekintéssel megírt dolgozat bizonyossága annak, hogy szerzője a finnugor nyelvek terén nagy jártassággal bír és bizonyossága annak is, hogy kiváló módszeres ké-

szültsége van” (Gombocz, Melich, Szinnyi és Petz Gedeon aláírásával: Akadémiai Értesítő 1928: 147).

Finnugor nyelvészeti jártasságát s kitűnő magyar nyelvtörténeti ismereteit Zsirai úgyszólván valamennyi etimológiájában kamatoztatta. A *leány* és a *magyar* eredetéről írott tanulmányai is ékes bizonyosságai ennek (Magyar Nyelv 1933: 257–262 és Nyelvtudományi Közlemények 1951: 64–74). Zsirai mindkét szót finnugor elemekből álló elhomályosult összetételnek magyarázza, s ezt elfogadják a legújabb etimológiai szótárak is. Szófejtéseinek ismeretében nem meglepő, hogy a Gombocz–Melich-féle magyar etimológiai szótár készítésében, folytatásában Gombocz halála után számított rá Melich. A terv az volt, hogy Melich Zsiraival és Németh Gyulával folytatja a szótár írását. A tervből semmi sem lett (Kiss Lajos, Melich János. Bp., 1995. 72). Zsirai etimológiai érdeklődésének továbbélését bizonyítja azonban,

hogy „A magyar szókészlet finnugor elemei” című akadémiai tervmunka személyi és anyagi föltételeinek a biztosítása erősen foglalkoztatta. Pais Dezsővel egyetértésben mondhatjuk: bizony sajnálatos, hogy Zsirai nem írt több etimológiát (Magyar Nyelv 1959: 323).

3. Zsiraít a magyarság őstörténetének kérdései úgyszólván kezdettől foglalkoztatták. Érdeklődése azonban nem pusztán tudományos érdeklődés volt. Érzelmi motivációk, nevezetesen a magyarság történelme, sorsa iránti érzékenysége s eredetkérdései fürkészésének valamiféle belső parancsa is az ezzel való foglalkozásra készítette. Tudósi objektivitását azonban mindig törekedett megtartani, akkor is, amikor a közvélemény illúzióival kellett a tények alapján szembeállnia. Ebből az érdeklődési körből nőtt ki a „Finnugor népnevek” című monográfiásorozat terve s „Jugria” című munkája, e sorozat első s egyben folytatás nélkül ma-

radt kötete (1930, 122 l.). Zsirai a *Jugria*, *Jugra*, *Ugra* stb. neveket, a vogulok és osztjákok lakóhelyének megnevezését a magyarok őseire is alkalmazott török *onogur* népnévből vezeti le, amelyből a magyarság külső elnevezései (*Ungar*, *Hungarus*, *Hungarian* stb.) is származnak. Feltűnő jellemzője e kötetének, hogy a magyarországi nyelvtudományban akkor szokatlanul nagy mennyiségben használt föl orosz nyelvű forrásokat, illetőleg a komplex megközelítés, hogy tudniillik földrajzi, történeti, néprajzi és művelődéstörténeti vonatkozások földrajzra is nagy súlyt fektetett. Bár a bonyolult problémakörrel – a tárgy természetéből következőleg – idézetek és adatok sokaságával szót, logikus okfejtése, meggyőző érvelése és színes, olvasmányos stílusa közel hozzák a mondanivalót az olvasóhoz.

4. Maradandót alkotott Zsirai az összehasonlító finnugor történeti alaktan területén is. E tekintetben sokat

idézett, mintaszerű értekezése, akadémiai levelező tagsági székfoglalója, „Az obi-ugor igekötők” említendő első helyen. A korabeli vélemények szerint a magyar igekötők vagy szláv hatásra alakultak ki, vagy pedig eredetiek. A vita eldöntésében perdöntő szerepe volt tehát a magyar legközelebbi nyelvrokonai tanúvallomásának. Zsirai a vogul és osztják igekötőket vette bonckés alá. Alapos alaki és jelentés-tani, valamint eredetbeli elemzésük után megállapította, hogy úgyszólván kivétel nélkül latívuszi határozószókból és ragos főnevekből jöttek létre. Következtetése szerint az ugor nyelvek igekötői nem vezethetők vissza közös – ugor alapnyelvi – előzményekre, létrejöttüket hasonló szemlélet irányította. Azt a vélekedést, hogy az obi-ugor nyelvek igekötői orosz hatásra, a hittérítésnek és a bibliafordításoknak köszönhetően jöttek volna létre, megsemmisítő kritikában részesítette. Az obi-ugor igekötőknek e nyelvek életé-

ben való, igazolhatóan önálló, szerves kialakulását Zsirai egyszersmind a magyar igekötők idegen eredete cáfolatának is tekintette. Így vélekednek a kérdéskör szakértői ma is.

Sokat idézett, módszertani szempontból is kitűnő alaktani tanulmánya az „Alapszó-besugárzás a szóképzésben” (Magyar Nyelv 1945: 1–11; német nyelven már 1938-ban megjelent Észtorországban). Azt igazolta magyar és rokon nyelvi példák tömegével, hogy a származékszó jelentését bizonyos esetekben nem a képző, hanem az alapszó szabja meg. Az ő szavaival: „A szóképző elem nem önmagában hordja tehát képzet- és hangulatkeltő erejét, hanem jórészt az alapszó adja neki, az alapszó sugározza beléje a maga jelentéskategóriájának, egyéniségének megfelelően. Olyanféle eset ez, mint amikor kékbe mártott ecsettel fehér, sárga, piros vagy fekete színű lapra festünk: az eredmény nem mindig egyformán kék, hanem az alaptól függően zöld,

lila vagy fekete lesz” (i. h. 4). Az alapszó-besugárzás mint a képzők jelentésének alakulását és jelentésváltozásait befolyásoló legfontosabb tényező nálunk a képzővizsgálatokban Zsirai tanulmánya óta részesül kellő figyelemben.

„Névmástanulmányok” című dolgozata (Melich-émlékkönyv. Bp., 1942. 487–502) a személyes névmások kusza világában vág világos rendet: gazdag magyar és finnugor anyag vizsgálatával azt igazolja a szerző, hogy a *mi* és *ti* névmások *i*-je nem lehet a finnugor többesjel folytatója, hogy a régi és népnyelvi *mink* a *minket* tárgyas alakból vonódott el, a *tik* *k*-ja pedig többesjel. Ez a dolgozata is szép példája annak, hogyan lehet megfelelő finnugor háttérrel a magyar nyelvtörténet homályos vagy sötét szegleteibe fényt vinni, de példa lehet általános nyelvészeti tanulságok levonására is.

5. Zsirai tudományos termésében viszonylag nagy súllyal vannak jelen a

megemlékezések, méltatások, nekrológok. Több oka is van ennek. A legfontosabb az, hogy széles körű tájékozottsága, olvasottsága, a külföldi finnugor nyelvészekkel való kapcsolattartása, kellő tárgyismerete, valamint az emberi vonatkozások iránti érzéke és példás stílusa úgyszólván predestinálta erre. Megemlékezései sosem pusztá stílusgyakorlatok, közhelypufogató rutinírások, kötelező penzumok, hanem finom stílusú, lényegláttató tudománytörténeti összegzések. A másik ok Zsirai tudománytörténeti érdeklődésében, hajlamában rejlik. Ez magyarázza azt a tervét is, hogy megrajzolja valamennyi jeles magyar és finnugor nyelvésznek az életpályáját. Lényeglátó méltatásokban emlékezett meg egyebek mellett Budenz József, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Munkácsi Bernát, Pais Dezső, Reguly Antal, Simonyi Zsigmond, Szarvas Gábor, Szinnye József, valamint A. Kannisto, N. Konrad, E. N. Setälä és Y. Wichmann munkássá-

gáról. Sajnovicsról és Gyarmathiról pedig külön monográfiát írt. Harmadik okként pedig az említendő, hogy a két világháború között – tanszéki asszisztencia hiányában – a professzorok kötelessége volt a nekrológok, megemlékezések írása. Tudománytörténeti munkásságáról halála után négy évtizeddel is elmondhatjuk, hogy „rég nagy nyelvészeinknek az eredményeit Zsirainál nagyobb hozzáértéssel senki sem értékelte, s korunk jeles nyelvtudósainak az érdemeit nála szebben senki sem méltatta” (Lakó György: Nyelvtudományi Közlemények 1956 [1955. évfolyam]: 6).

6. Zsirai Miklós majd két tucat nyelvtudományi ismertetést tett közzé. Recenzióinak többségét pályája első felében s elsősorban a finnugor és a finn nyelvtudomány, a finnugor néprajz, valamint a magyar nyelvtörténet és etimológia területén megjelent könyvekről írta. Könyvismertetéseiben is megmutatkozik lényeglátó képessé-

ge és kritikai érzéke. Kifogásait nem rejtette véka alá, szóvá tette egy helyütt például a „többnyire találomszerű rendszertelenséggel, de mindenütt egyhangú terjengősséggel” való tárgyalásmódot (Nyelvtudományi Közlemények 1923–1927: 142). Legterjedelmesebb ismertetését az észti J. Mark „Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen” című könyvéről írta. A birtokos személyjeleknek a nyelvrokonság bizonyításában való szerepe miatt foglalkozott részletesen Mark kutatási eredményeivel, s tette hozzáférhetővé magyar nyelven a legfontosabb tudnivalókat. Tolla ragadott akkor is, amikor az egyetemi doktori értekezések színvonalát látta veszélyben: emiatt került vitába Mészöly Gedeonnal, aki megbírált tanítványa védelmére kelt (Magyar Nyelv 1935: 349–351 és 1936: 117–119). Nem érezte rangon alulinak egy angol nyelvűeknek szóló magyar nyelvkönyv ismertetését sem. A Whitney „Colloquial Hungarian” című

tankönyvét korszerű megközelítéssel ismertette, kiemelve a nyelvkönyv jó beszédkézség-fejlesztő módszerét (Nyelvtudományi Közlemények 1941–1943: 449). Ismertetéseinek leginkább tanulságos részeiül az utókor módszertani észrevételeit tarthatja (például: „magyar nyelvtörténeti kérdéseket algonkin észjárásbeli párhuzamokkal nem lehet eldönteni”: Magyar Nyelv 1935: 350, vagy: „a synkronia és a diakronia szempontjainak összekeverését helyteleníthetik”: Nyelvtudományi Közlemények 1941–1943: 449).

A „FINNUGOR ROKONSÁGUNK”

Zsirainak korántól dédelgetett álma, majd idejekorán határozott szándékká, sőt egyre világosabb tervvé érlelődött elképzelése volt, hogy a magyar nyelv finnugor rokonságát igazoló s a magyarral nyelvrokon népeket több oldalról is bemutató, a nagyközönségnek

is szóló könyvet ír. Erre nemcsak a tudományos igazság fölismerése ösztökélte, hanem azok a személyes tapasztalatok is, amelyeket Szibériának nyelvrokonaink lakta vidékein s maguktól az ottani nyelvrokonoktól szerzett, illetőleg azok a pozitív benyomások, amelyek Finnországban érték, s amelyek egész életére a finnek és a finn tudomány lelkes hívévé tették őt. Szerepe volt szándéka elhatározásá formálódásában annak a már korán kialakult meggyőződésének is, hogy a tudomány eredményeit közkinccsé kell tenni. Annál is inkább, mert látta, hogy milyen nagy a tájékozatlanság, mennyi téveszme uralkodik a magyar társadalomban a nyelvrokonság kérdésében. Tudta, hogy a tudományos ismeretterjesztés más stílust kíván, mint ami megszokott volt a nyelvészeti kiadványokban. (Pápay Józsefnek „A magyar nyelvhasználat története” című kötetét bírálva írta, hogy „krónikás modorban egymás mellé sora-

koztatott történeti leltár-töredékeket kapunk”, illetőleg hogy „az előadás száraz darabosságát... sem hagyhatom szó nélkül”: Nyelvtudományi Közlemények 1923–1927: 141–142.) És érezte magában az ennek megvalósításához szükséges rátermettséget is. Hogy a tervezett nagy műnek mit kell tartalmaznia, arról már hamar világos fogalmi voltak, hiszen amikor Pápaynak „A finnugor népek és nyelvek ismertetése” című munkáját (1922), tehát készülő könyvének közvetlen hazai előzményét ismertette, akkor recenziójában – hiányként – szinte mindazt felsorolta, amit a „Finnugor rokonságunk”-ban később ő megírt (Nyelvtudományi Közlemények 1923–1927: 142–3). Munkájának előzményei között a legfontosabb kétségkívül a finn nyelvű Suomen suku (Helsinki, 1926–1934, I–III.) volt, amelyet lelkesen, csupa elismeréssel fogadott, s amelyből sokat tanult.

Zsirai lelkes buzgalommal dolgozott terve megvalósításán. A családi visz-

szövegezés szerint nyolc egymást követő nyarának nagy része is a készülő mű írásával telt. A „Finnugor rokonságunk” kézírata a könyv utószavában írottak, illetőleg néhány tanítvány visszaemlékezése szerint 1929-ben lényegében elkészült, kiadásra várt. Az eredetileg tervezett cím azonban más volt: „Nyelvrokonságunk és nyelvrokonaink”. 1932-ben ezen a címen és körülbelül harminc ívnyi terjedelemben fogadta el kiadásra az Akadémia. Zsirai egészen a nyomdába adásig – tehát még évekig – végzett változtatásokat, bedolgozta az újabb vonatkozó eredményeket (ezt világosan mutatja az is, hogy a könyv terjedelme jóval meghaladja az 1932-ben jelzett harminc ívet), fölfrissítette a bibliográfiai fejezeteket is. A mű „Finnugor rokonságunk” címen 1937-ben látott napvilágot. A „Finnugor rokonságunk” Zsirai legfontosabb és legismertebb munkája, a magyar finnugrisztika legtöbbet olvasott és legtöbb-

bet idézett, hivatkozott műve. A tudomány és a tudományos ismeretterjesztés igényeinek egyaránt magas fokon megfelelő, élvezetes stílusban íródott, ragyogó összefoglalás a finnugor nyelvhasználat eredményeiről, történetéről, a magyarral rokon finnugor nyelvekről és a nyelvrokoni népekről. Az impozáns terjedelmű, 587 oldalas, két térképet, 219 fényképet és rajzot tartalmazó „Finnugor rokonságunk” a bevezetésen kívül – amely a világ nyelvei között segít eligazodni – négy nagy részből áll. Az elsőben a magyar nyelv hovatartozásának kérdéseit elemzi s a magyarnak a finnugor nyelvekkel való rokonságát bizonyítja a szerző. Ebben tér ki Zsirai a nyelvrokonság és a faji rokonság kérdéskörére is. A második részben a finnugor őshazával foglalkozik a nyelvészeti paleontológia eredményei alapján, körvonalazza a finnugor ősműveltséget, s tárgyalja az ősnépnek idegen népekkel történt érintkezését, fi-

gyelembe véve a régészet tanulságait. A harmadik, a legterjedelmesebb rész tartalmazza a finnugor népeknek – tizenhárom élőnek és két kihaltnak – a sokoldalú ismertetését. Végül a negyedik részben dolgozza föl Zsirai a finnugor nyelvhasználat történetét a korai előfutároktól az 1930-as évekig.

Zsirai legnagyobb munkája nagy súllyal esett latba szerzője akadémiai rendes taggá választásában. Tíz nyelvész-akadémikus – rendes és levelező tagok – ajánlásában ez áll a „Finnugor rokonságunk”-ról: „Gazdag és pontos könyvészet, tökéletes tájékozottság minden téren, szigorú kritika legszembeötlőbb tulajdonságai. A nyelv-rokonság kérdésének széles elméleti megalapozására emelkedő hatalmas épület e mű, melyben a hangmegfelelések, szótani, szóragozástani és mondatnyi összefüggések egymásba fonódó útvesztőjén át oly könnyedén vezeti a szerző olvasóját, hogy az szinte észre sem veszi, milyen bonyolult és súlyos

tudományos eredményekbe nyert biztos és átfogó bepillantást. Az egyes finnugor népekről szóló rendkívül élvezetes és minden lényegesre kiterjedő alapos fejezetekben terebélyesedik ki azután e monumentális munka. S az egész óriási ismerettömeg, melyet nyelvtudomány, történelem, néprajz, régészet, embertan hosszú, fáradságos évtizedeken át hordott össze, e könyvben a szerző tudós egyéniségén átszűrődve, homogén anyaggá alakul. S ha szerényen félrehúzódnak is, de mindenütt ott látjuk a szerző személyes teremtő munkáját, bonyolult részletek tisztázásában, népnévmagyarázatokban, összefüggések észrevételében, ellentétek kibogozásában, rejtett források földerítésében, és biztos kezű felhasználásában stb. Azonkívül az egész mű újra dicséri Zsirai jellegzetes tudós tulajdonságait: az éles problémalátást, a kényes kriticizmust, a nagy óvatosságot, a tökéletes elfogulatlanságot, valamint a különösen élvezetes, színes,

magyaros irályt” (Akadémiai Értesítő 1944: 8–9).

A „Finnugor rokonságunk”-ról több tucat igen elismerő ismertetés, recenzió látott napvilágot itthon és külföldön. Egyik finn ismertetője szerint Zsirai olyan részletesen és világosan bizonyítja a magyar nyelv finnugor eredetét, ami semmi kívánnivalót nem hagy maga után, s ha ezek után még akad magyar olvasó, aki kételkedik anyanyelvének finnugor eredetében, az – ami a nyelv életét illeti – egyszerűen nem képes a tudományos gondolkodásra (J. Kalima: Finnisch-ugrische Forschungen, Anzeiger 1939–1940: 16–17). A kortárs ismertetőik közül többen is szóvá tették, hogy Zsirai a „Finnugor rokonságunk” megírásával a szakmai határokat jócskán túllépve fontos és aktuális közművelődési, mondhatnánk nemzetnevelési feladatokat is magára vállalt. Illyés Gyula például ezt írta: „Mennyi tanulság, mennyi szomorú tapasztalat,

mennyi intő példa az okulásra, akár politikai vonatkozásban is” (Nyugat 1937/II, 133). Bóka László pedig úgy fogalmazott, hogy „Zsirai tudásának hatásán vagy hatástalanságán bizonyára le lehet majd mérni a magyar értelmiség népi érdeklődésének komolyságát” (Az Ország Útja 1937/7: 94). Pais Dezső általános értékelést közvetítve írhatta, hogy a „Finnugor rokonságunk” hosszú időszak magyar nyelven közzétett nyelvtudományi termelésében a hazai viszonylatokon túl is a legelőkelőbb helyek egyikét foglalja el (Magyar Nyelv 1959: 322). Hajdú Péter szerint „Tény, hogy a Finnugor Rokonságunk című alapvető kézikönyvén generációk nőttek fel, a magyar közművelődésre nézve múlhatatlanul értékes könyv volt ez abban a korban” (Zsirai-empl. 57).

A „Finnugor rokonságunk” első olvasói is észrevették, hogy a könyv egyes fejezeteit közvetlen tapasztalatok hitelesítik, hogy a személyes él-

mény melege süt át nem egy részleten, hogy nemcsak egy szerző tollából származó valóságos finnugor enciklopédia Zsirai könyve, hanem elsőrangú tankönyv és a tudománynépszerűsítés remeke is. Hogy élvezetes formájú, remek stílusú, közérthető nyelvezetű, nevelő, mozgósító erejű korszakos összefoglalás.

Tervezték a könyv német nyelvű változatának megjelentetését is. A német kiadást Zsirai a magyar nyelvvel és a magyarsággal foglalkozó fejezettel bővítette volna ki, s a könyv az „Ungarische Bibliothek” című németországi sorozatban jelent volna meg. (Az Ungarische Jahrbücher recenzense már 1938-ban megfogalmazta, hogy a külföldi olvasókra való tekintettel mellékelni kell majd egy a magyarokról szóló fejezetet is: 1938: 94.) A háború – sajnos – ezt a szándékot is megghiúsította. Zsirai tervezte továbbá, hogy elkészíti könyvének tökéletesített és aktualizált új kiadását. Dolgozott is

ezen, terve megvalósításában túl korán jött betegsége s a háború utáni körülmények akadályozták meg. A „Finnugor rokonságunk” hamar becses ritkasággá vált, évtizedek óta nem lehetett beszerezni antikváriumokban sem. Régóta esedékes újrakiadása 1994-ben látott napvilágot.

A „Finnugor rokonságunk” kapcsán szokott fölmerülni az a kérdés, hogy mennyire volt reális a Zsirai által a szovjetunióbeli finnugor népek helyzetéről megrajzolt kép, illetőleg hogy mennyiben volt, volt-e egyáltalán lehetősége Zsirainak reális kép megrajzolására. (Nem tekintve az ötvenes évek kötelező optimizmusát és hangvételét tükröző írásait.) Tény, hogy 1945 után Zsirainak a szovjetunióbeli finnugor nyelvrokonok helyzetére vonatkozó pozitív megállapításait idézték csak (ezen aligha csodálkozhatunk), s elsősorban emiatt alakult ki az a vélekedés, hogy Zsirai egyoldalú, jóhiszeműen optimista képet rajzolt

szóban forgó nyelvrokonaink életéről. Differenciáltabb véleményt akkor alkothatunk, ha nemcsak a „Finnugor rokonságunk”-at, hanem Zsirainak többi vonatkozó közleményét is figyelembe vesszük. Így közelítve három jellemző vonást emelhetünk ki. Egyrészt azt, hogy Zsirai nem rejtette véka alá információinak szűkös, hiányos, többnyire ellenőrizhetetlen voltát. A „Finnugor rokonságunk”-ban például a vogulokról szólván írta: „megbízható statisztikai adatok helyett e pillanatban még csupán a vogulok használatára készített első elemi tankönyvek és olvasókönyvek állnak” rendelkezésünkre (180). Továbbá: „Oroszországot [= a Szovjetuniót] manapság kínai fal zárja körül, csak elvétve juthat be kutató az orosz földön élő nyelvrokonainkhoz”, illetőleg: „kerülő utakon szerzett értesüléseink szerint a világ-felfordulásban egyik nyelvrokonunk feje fölött az idegen népek árja csap össze” (Nyelvtudományi Közlemé-

nyek 1931–1934: 106–107). A másik jellemző vonás Zsirai állásfoglalásának óvatos, visszafogott volta és annak megfogalmazása, hogy nem ismeri pontosan a helyzetet: a szovjetunióbeli változások nyelvrokonainkat érintő következményeiről „sejtelmünk is bajosan lehet”. Hogy pedig mit hoz a jövő, az „Majd elválnak” (Nyelvtudományi Közlemények 1928–1930: 151), illetőleg: „Ki tudja, mit is hagyott meg az orosz földön újabban végbemenő átalakulás a nekünk oly tanulságos ősi mordvin világból” (Nyelvtudományi Közlemények 1941–1943: 451). Végül, de a leginkább jellemző vonásként azt említjük, hogy Zsirai sosem hallgatta el a szovjetunióbeli nyelvrokonaink helyzetében bekövetkezett, a cári idők állapotához képest pozitív változásokat. Még 1941-es, igencsak kritikus, Magyar Szemle-beli cikkében sem, amelyben a finnugorságnak az oroszokkal való évezredes harcáról ír: „Tartozunk az igazságnak azzal a tár-

gyilagos megállapítással, hogy az orosz földön élő nyelvrokaink 1920 óta bizonyos fokú önkormányzatot élveznek. Ha hinni merünk az újabb híradásoknak és statisztikai kimutatásoknak, itt is, ott is fölszabadultak a szunnyadó népi erők, s megindult a fiatalosan lázas munka, hogy évszázadok kényszerű mulasztásait iparkodják jóvátenni. Nem tudjuk hitelesen ellenőrizni, mit végeztek eddig a népi feltámadás apostolai, merre vezet a mentő munka útja, de arról meg lehetünk győződve, ha a körülmények kedveznének nekik, ha szabadon, mellékcélok szolgálata nélkül kibontakozhatnék az évezredes elnyomás alatt is megőrzött finnugor egyéniség, a népek világa új színnel, pihent erővel gazdagodnék” („A finnugorság évezredes élet-halálharca”, 1941: 372). A „Finnugor rokonságunk” vogul-fejezetében Zsirai információforrásként „egy népe jövőjén csüngő művelt vogulnak tervekkel, reményekkel, hittel teli magán-

levelé”-t említi (180). Ez a nyelvrokonaink sorsát illető remény és hit Zsiraiban is munkált, s szembeötlően színezte ecsetvonásait.

A „REGULY-KÖNYVTÁR”

Mint régi nyelvemlékek nélküli finnugor nyelvekkel is foglalkozó kutató, Zsirai saját bőrén tapasztalta, tehát nagyon jól tudta, hogy a kisebb finnugor népek körében korábban gyűjtött nyelvi anyagok kiadása mennyire fontos tudományos érdek, amely „igen jelentékeny gyarapodására szolgál a finnugor nyelvtudomány-nak” (ő írta Paasonen osztják szótárának K. Donnertől való megjelentetésekor: *Nyelvtudományi Közlemények* 1923–1927: 461). Meggyőződése volt, hogy a magyar kutatóktól, így a Regulytól gyűjtött nagybecsű rokon nyelvi adatok közzététele a magyar tudományosságnak kötelessége. Már

csak azért is, mert a finnugor nyelvek vizsgálatával közvetve a magyarság őstörténetére s nyelvi gyökereire vehetünk fényt. S bár tisztában volt azzal is, hogy a szövegkiadások hatalmas és körültekintő munkát követelnek, hogy bizony önfeláldozó és hálátlan feladatról van szó (az ő szavai Donner Paasonen-kiadásával kapcsolatban: i. h. 459), személyes kötelességének érezve mégis habozás nélkül vállalta, hogy kiadja Reguly osztják gyűjtéseit. Előbb azonban gondoskodnia kellett a kiadás feltételeinek megteremtéséről, s ez igen nehéz feladatnak bizonyult. Rengeteg utánjárásába, a csüggesztő közönnyel való harcába, a szűkkeblűség, a meg nem értés elleni küzdelmébe, több mint egy évtizedig tartó állhatatos fáradozásába került, míg sikerült meggyőznie az illetékes hivatalos tényezőket, s a Magyar Tudományos Akadémia végre vállalta a Reguly-hagyaték megjelentetését. Zsirai „Reguly-Könyvtár” címmel indította el azt

a sorozatot, amelyben a nagy rokon-
ságkutatónak az osztják szövegeit
kívánta közzétenni. Életében azonban
csak két kötet jelent meg. Az első, az
„Osztják hőseinek” 1943-ban. Ez a
kötet két hőséneket tartalmaz. A
Reguly gyűjtötte szöveghez Pápay
József készítette a fonetikus átírást,
valamint a magyar fordítást, Zsirai
pedig mellékelte Reguly följegyzésé-
nek másolatát s a német fordítást. A
második kötet, amelynek címe
„Osztják (chanti) hőseinek”, 1951-ben
látott napvilágot. Ebben négy hősenek
olvasható. Valamennyinek a magyar
fordítását Pápay készítette, kettőnek a
fonetikai átírását is. A hiányzó átírások
elkészítésére Zsirai érthető módon
nem vállalkozhatott, ezért két hősenek
szövegét anélkül, tehát csak Reguly
följegyzése szerint adta ki. A német
fordításról itt is gondoskodott. A har-
madik kötet kiadását azonban már
csak részben készíthette elő, a befeje-
zés Fokos Dávidra várt. Zsirai össze-

sen hat terjedelmes osztják hőséneket rendezett sajtó alá úgy, hogy tisztázta Reguly hangjelölésének legfőbb sajátosságait. Megállapította, hogy Reguly írása „a formai kezdetlegesség ellenére is sokkal következetesebb és lényegileg megbízhatóbb, mint ahogy az újabbkori fonetikai hangjelölések finomságaihoz szokott szem első pillanatban látni szokta” (Osztják hősénekek. Reguly-Könyvtár 1. XIII). Praktikus, szemléletes szövegközlési eljárása nagyban segíti a kutatókat. Zsirai a hősénekek közzétételével olyan, valóban rendkívül értékes szövegeket bocsátott a tudomány rendelkezésére, amelyek más forrásból ismeretlenek, olyan szövegeket, amelyeket már senki sem gyűjthetne föl, minthogy kihaltak azok a nyelvjárások, amelyekben a szájhagyomány éltette őket. Zsirai tervezte a teljes hagyaték kiadása után szövegkritikai megjegyzéseinek, nyelvi és tárgyi magyarázatainak a külön kötetben

való közzétételét is: terv maradt több más mellett ez is.

Megemlítésre méltó, hogy Zsirai milyen féltő gonddal ügyelt a kéziratot Reguly-anyag nála levő részére. A front közeledtekor zsírpapírba, fémlemezek közé csomagolta, ruhákkal vette körül, majd faládba helyezve, családi segédlettel a ház felé vezető út oldalában ásta el. Amennyire aggódott ennek az anyagnak a sorsáért, annyira örült, hogy épségben került elő.

A Regulyana köteteit a szakma nagy elismeréssel fogadta. Hajdú Péter szerint Zsirai legnagyobb vállalkozásáról van szó (Finnugor népek és nyelvek. Bp., 1962. 398), Vértes Edit pedig úgy látja, hogy „E sorozattal Zsirai olyan munkához fogott, amely kiadójának maradandó emléket biztosít a tudománytörténetben” (Zsirai-empl. 26). Pais szerint „páratlan az az áldozatosság, amellyel [Zsirai] elnyomta magában a természetes ösztönt, hogy egyéni tudományos munkálatainak véghezvi-

telével és közzétételével érvényesüljön. Aki ennyire alá tudta magát rendelni a tudomány érdekeinek, el nem múló hálánkat biztosította magának” (Magyar Nyelv 1959: 326).

TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTÉS
ÉS NYELVMŰVELÉS

1. Zsirai Miklós sosem zárkózott a tudomány elefántcsonttornyába. Meggyőződése volt, hogy a tudomány eredményeit lehetőség szerint közkinccsé kell tenni. Ahogy ő fogalmazott: „a nagy igazságokat nem elegendő fölismerni s aztán ünnepélyesen a szakai nyilvántartás vékája alá rejteni, hanem tanácsos őket minél tágasabb körben szertesugározni, népszerűsíteni, a közönség tudatába vésni” (Nyelvtudományi Közlemények 1941–1943: IX). Ebből következően azt vallotta, hogy ha akár a tudomány berkeiben, akár azon kívül fontos nyelvi kérdé-

sekben félremagyarázások, tévtanok vagy tévhitek bukkannak föl, akkor a tudósnak kötelessége hallatnia a szavát. A hazai nagyközönség tájékoztatásának és a – magyar és finnugor kérdésekben még tájékozatlanabb – külföldi szakkörök felvilágosításának a szükségessége mellett a tárgy fontosságát és a kortörténeti tanulságot is szólásra kényszerítő oknak tartotta. Meggyőződésének természetes folyományaként Zsirai önként vállalta a tudományos ismeretterjesztés nem könnyű feladatát, s annak kimagasló mesterévé vált. A tudomány eredményei közkinccsé tételének nagyszerű dokumentumai a „Finnugor rokonságunk” mellett Zsirainak azok a nevezetes tanulmányai, amelyekben a művelt nagyközönség számára mutatja be közérthető, élvezetes, meggyőző módon a magyar nyelv jellegzetességeit („Nyelvünk alkata”. In: *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfű Gyula. Bp., 1939. 193–216) és a magyarok eredetét, finn-

ugor rokonságát („A magyarság eredete”. In: Ligeti Lajos szerkesztette: A magyarság őstörténete. Bp., 1943. 9–35).

2. A nyelvrokonság társadalmi szempontból – mert nemcsak szigorúan nyelvtudományi vonatkozásokat hordoz – érzelmi hullámokat is gyakran kavarázó kérdéskör. A magyar társadalom egy része például soha nem vette minden további nélkül tudomásul a finnugor nyelvrokonság tényét, s nincs ez másként ma sem. Elsősorban azért, mert ebbe a kizárólag nyelvtudományi kérdéskörbe akarva-akaratlanul oda nem tartozó kérdéseket is belekevernek (a nyelvrokonságot például nem kevesen a vérséggel azonosnak gondolják). Nincs arra tér, hogy foglalkozzunk a kapcsolódó társadalomlélektani vonatkozásokkal. Megemlíthetjük azonban, hogy a gazdag, befolyásos, tekintélyes nyelvrokonságról való iránti vágy érthető, gondoljunk csak azokra az eléggé ismeretes, súlyos következményű politikai és gazdasági

döntésekre, amelyeket a nyelvrokonság ténye is motivált (például: pánszlávizmus vagy a francia–román kapcsolatok). A nyelvi eredetbeli kérdéseket azonban nem ezen az alapon lehet és kell eldönteni.

Zsirai Miklósnak nyelvrokonsági kérdésekben sok harca volt, gyakran kellett heves ellenzőkkel tengelyt akasztania. „Néha...visszás helyzetbe hoz, önvédelembe kényszerít bennünket a vérmes műkedvelők túlbuzgalma. Olyan területre törnek be, amelyen már nem elegendő a gyakorlati nyelvtudás, a józan ész és a nemes szándék” – írta „Nem mind bíró, kinek pálca van a kezében!” című nevezetes tanulmányában (Magyar Nyelv 1940: 95). De meg is nevezte a főbb „vádpointok”-at: „Múlasztás, szégyenletes múlasztás terhel bennünket, hogy még csak tíz szóegyezéssel tudjuk a finn–magyar rokonság tényét bizonyítani, – sziszegi a balról támadó szemrehányás –; bűnt, árulást követünk el, hogy a hazug

finnugor rokonítás gyalázatába züllesztettük tudományunkat, – csattog jobbról szemünkbe a vád” (Magyar Nyelv 1940: 96). A turáni tábortól megkapta a hazaárulás vádját is, erre így válaszolt: „Készségesen elismerem, hogy fanatikus hazafias érzés vezérli, de tagadom, hogy ez elegendő jogcím volna arra, hogy módszeres iskolázottságot, tökéletes szakirodalmi tájékozottságot és tárgyilagos ítélőképességet kívánó tudományos kérdésekben igazságosztó bírói szerepre vállalkozunk, s a mienktől eltérő tudományos meggyőződés hitvallóit egyszerűen lehazaárulózzuk” (Magyar Nyelv 1940: 103). A finnugor nyelvrokonságról jogosan írta, hogy nálunk „Többen még ma is azt gyanítják róla, hogy tévedésből került hozzánk vagy bosszantó, ártó szándékból gonosz kezek plántálták földünkre, remélhető tehát, hogy a kedvezőtlen talaj- meg éghajlati viszonyok előbb-utóbb majd csak elsorvasztják” (Magyar Nyelv 1941: 289).

De vajon mi az oka a nagyközönség távolságtartásának? Zsirai szerint az „idegenkedésnek egyszerű a magyarázata: a nemzeti közvélemény kezdettől fogva mereven elutasította az előkelő származás hiedelmével homlokegyenest ellenkező rokonság gondolatát” (A modern nyelvtudomány magyar úttörői 18). A magyarral kapcsolatos délibábos nyelvrokonításokat szellemes stílusban, egyszersmind tudományos alapossággal cáfolja meg sokat idézett, a maga műfajában utolérhetetlen tanulmányában, az „Őstörténeti csodabogarak”-ban (in: A magyarság őstörténete 266–289).

3. Zsirait anyanyelvének szeretete, érte való felelősségérzete indította arra, hogy a nyelvművelésben is aktív szerepet vállaljon. Meggyőződése volt, hogy a magyar nyelv művelése, pallérozása több, mint feladatunk: „A nyelv nemcsak tudományos vizsgálatok anyaga, nemcsak az irodalom fegyvere: a nyelv mindnyájunk levegője, a nyelv

közkincs, tehát védelme is közös kötelességünk” (Magyarosan 1935: 13). Meggyőződése volt, hogy a szakembereknek hallatniuk kell szavukat, ha a magyar nyelvről téves nézeteket terjesztenek, ha nemtudásból vagy rosszindulatból valótlan állítanak róla. Ahogy ő írta egy neves orvosprofesszornak a magyar nyelvre vonatkozó, nyilvánosságot kapott megjegyzéseire utalva: „jogunk, sőt lelkiismereti kötelességünk az avatatlan, de tekintélyes helyről elhangzó vádakát a szakszerűség szempontjából megvizsgálnunk és a vizsgálat eredményeiről a vádló urat is, meg a méltán érdeklődő közönséget is tájékoztatnunk” (Magyarosan 1934: 163). Zsirai az 1932-ben az Akadémiától megindított, Magyarosan című nyelvművelő folyóirat szerkesztőjeként tevékenykedett az első hat évben (két évig Nagy J. Bélával, azután egyedül). Szerkesztőként számottevő befolyással volt az akkori évek magyarországi nyelvművelésének irányvételére

s arra, hogy a nyelv művelés tudományos alapokra helyeztessék. A nyelv művelés Zsirai idejében is olyan terület volt, amelyről nyilatkozni majd mindenki illetékesnek érezte magát. A hivatalos nyelv művelést akkor is sok kritika és gáncs érte. Akkor is voltak támadások a két ellentétes oldalról: egyszer megalkuvónak, túlzottan óvatoskodónak, másszor meg türelmetlennek, magyarkodónak minősítve a nyelv művelést, hol bűnös tétovasággal, hol pedig nemzetiszínű kíméletlenséggel vádolva a nyelv művelő nyelvészeket. Zsirai leszögezte: „Elvi barátai vagyunk a kendőzetlen nyíltságnak, eltűrjük még az érzékenységünket sértő kíméletlenséget is, nem félünk a tüzesvas fájdalomától sem, ha tudjuk, hogy a feddő szónak javító célja van, ha látjuk, hogy a tüzesvas... hozzáértő kézben van” (Magyarosan 1934: 25). Akkor is volt dolga a nyelv művelőknek a sznobokkal, a magyar helyett idegen helyneveket (*Bécs : Wien*) hasz-

nálókkal, s akkor is megvolt a nyugati mintákra hivatkozó, a honi gyakorlatot lenéző szemlélet – ahogy Zsirai írta: „Wienezőink a saját látóköruk európai tágulatainak és a mi Okatootáia-maradiságunknak csattanó bizonyítékául a nagy nyugati népek eljárására szeretnek hivatkozni” (Magyarosan 1935: 29). Síkra szállt a kisebbségi magyarság nyelvműveléséért, s a nyelvművelés feladatáról szólván írta olvasói levélre válaszolva, hogy a nyelvművelésnek nem a nyomtatásban föllelhető ilyen-olyan hibák kipécézetése és a belőlük levonható következtetések levonása a célja (Magyarosan 1932: 80).

Ami Zsirainak a Magyarosan című nyelvművelő folyóirat szerkesztőjeként való tevékenységét illeti, az utókor ítélete szerint „az első hat évnek a mérlege kétségtelenül pozitív: a kiváló nyelvtudós szerkesztők biztosították a folyóirat megfelelő szakmai színvonalát, és megóvták a mozgalmat a szélsőségekbe való tévelyedéstől is” (Fábián

Pál, Nyelvművelésünk évszázadai. Bp., 1984. 88). Fábián Pállal elmondhatjuk, hogy az ott közölt tanulmányok abban az időben szakszerűek, tárgyilagos hangvételűek voltak. Zsirai elvi cikkek írásával bizonyította szerkesztői kvalitásait. Laikus nyelvművelők megnyilatkozásait a tudomány és a szépírói tehetség fegyvereivel egyszerre élve, könnyedén verte vissza. „A magyar nyelv a vádlottak padján” (Magyarosan 1934: 25–49) című, okosan, higgadtan érvelő, határozottan cáfoló, szellemes vitacikkében például ízekre szedte a magyar nyelvre tett negatív kijelentéseket, bizonyítva azok téves voltát. Mindig tudományos alapon közeledett a nyelvművelői kérdésekhez s nyelvészeti képzettségének, a nyelvtörténetben és a nyelvjárásokban való jártasságának köszönhetően nem engedett sem a türelmetlen purizmus, sem pedig a magyarkodás csábításának. A nyelvművelő folyóirattól annak felülről kezdeményezett, tőle nem he-

lyeselt irányváltoztatása miatt vált meg.

Zsirai nyelvművelésének hatásos területe volt azonban példamutató szó- és írásbeli nyelvhasználata is. A tanítványi visszaemlékezés szerint „világos logikával felépített óráinak kristály csillogású nyelve egy nagyszabású tudományos nyelvművelő tevékenység szerves mindennapi része, összetevője, megvalósulása [volt]... Stílusa nem sziporkázott idegen szavaktól, s azokat nem purizmusból kerülte vagy nem sznobságból használta, s mindig hozzátette a magyar megfelelőt, de soha nem bántóan, hanem egyszerű, belső természetességgel” (Vermes Stefánia: Zsirai-empl. 46).

A STÍLUS MESTERE

A Zsirai Miklóst egyedítő vonások közül az egyik – ha nem a legjellegzetesebb, de mindenesetre a leginkább

szembeötlő – eredeti nyelvhasználata, színes, lebilincselő, remek stílusa. A szép szavú, zengő orgánumú professzor nemcsak mestere, hanem alkotó művésze is volt anyanyelvének. Gyakran használt ízes szavakat és kifejezéseket, szellemes fordulatokat, bőven élt sajátos szófűzésekkel és eredeti ikerszavakkal. Ám stílusának eredetisége soha nem ment a mondanivaló világosságának, a közlés szabatosságának, a meggyőző érvelésnek a rovására. Stílusával nemcsak fölkelte, le is kötötte a figyelmet, és mondanivalója iránt szimpátiát keltett, állásfoglalásra készítetett. Írásművészete alakításában veleszületett tehetsége, hajlama mellett anyanyelve szeretetének, továbbá annak volt döntő szerepe, hogy otthonosan mozgott a régi magyar nyelvben (magyar nyelvtörténésznek is elsőrangú volt!), hogy a szépirodalom lelkes olvasója volt, hogy lelkiismereti kötelességének tartotta az anyanyelv választékos, igényes használatát,

valamint hogy nyelvi gyökereit, anyanyelvjárását nemcsak ösztönösen őrizte, hanem tudatosan meg is tartotta.

Zsirai Miklósnál „magyarabban és szebben magyar nyelvész még nem írt – anyanyelvünk rejtett kincseit úgy, mint ő, legfeljebb ha jeles íróink ismerték, ismerik. A régi nyelv és a népnyelv szépségei egyaránt ihlették tolát: írásaiban ezeket is, azokat is felhasználta. Már-már feledésbe merült magyaros mondatszerkezeteket és szerkezeti elemeket újított fel, népies ízű szavakat avatott irodalmivá. Szinte új nyelven szólaltatta meg a nyelvtudományt, bőségesen élve a régi és a népnyelv magyaros fordulataival, kifejezéseivel, hasonlataival, sőt helyenként közmondásaival is. Nem csoda, hogy stílusával valóságos iskolát teremtett” – írja róla Lakó György (Nyelvtudományi Közlemények 1956: 8). Hajdú Péter szerint „Tanulmányai – a szép magyar értekező próza csúcsteljesítményeiként – külön stíluselemzést

érdemelnének. Kedvelte az el nem koptatott szavakat, újakat is csinált, gyakorta használt ikerszavakat, írásaira, beszédére a szokatlan szerkezetek, egyéni kifejezések bősége volt jellemző. Ezért is volna nehéz műveinek hangulatát idegen nyelven híven visszaadni” (Zsirai-empl. 56). Hogy az egyetemi hallgatóság a „zsiraiáda” becenevet adta előadásainak, az stílusának egyértelmű elismerése volt: büszke is volt rá.

Nyelvhasználatának egyedítő forrásai közül az elsők között említendő anyanyelvjárása, amely leginkább természetyszerűleg beszédén volt érezhető. Kortársai szerint mindvégig megőrizte ízes, kellemes dunántúli beszédét, vagy ahogy Bóka László megfogalmazta: Zsirai „beszéde-írása anyanyelvünk gyökös régiségeit s harmatfriss, élő ízeit, a tájszó édes lejtését őrizte holtáig” (Tegnaptól máig. Bp., 1958. 477). Egyik 1948-as rádióelőadásában mihályi látogatását említve mon-

dotta, hogy „a hazai, családi fészekben a környezet indukáló hatására gyermekkori emlékképeim világába visszafelejtkezve a rábaközi népnyelvet használtam”. Szavait azok a mihályiak igazolják, akik emlékeznek a vele való beszélgetésekre. Jellemző adalék egyik, Pais Dezsőnek 1932-ben baráti évődéssel írott levele, amelybe egy nyelvjárási párbeszédet szerkesztett bele (az egyik beszélgető ő maga). Ez nemcsak a népies beszédstílus tökéletes utánzata, de a rábaközi nyelvjárásnak is korhű lenyomata. Írásaiból tucatszámra lehet idézni nyelvjárási szavakat, szerkezeteket és fordulatokat.

Zsirai mestere volt a finom pátosznak, az életművek és az emberi sorsok tapintatos, érző és hozzáértő jellemzésének. Kannistórról írt nekrológját (Magyar Nyelv 1943: 169–176) a finnek a Virittäjében (a Magyar Nyelv finn megfelelője) Liimola fordításában közzölték (1943: 319–325), mert – ahogy L.

Hakulinen Zsirainak írott levelében fogalmazott – annyira értékes és szép stílusú. Azonban félelmetes bajvívó, harcos ellenfél is tudott lenni, aki – ha rákényszerült – az irónia nyelvi fegyvereit is boszorkányos ügyességgel forgatta. Az obi-ugor igekötők orosz hatásra történt kialakulásának ötletét cáfolva írta: „Bujnák elméletének tengelye nem állja ki a teherpróbát: nem acélrúd az bizony, hanem kontár kézzel összeforrasztott ócska bádóg. Hozzá illő anyagból és hasonló szakértelemmel készült a ráépítmény is” (Az obi-ugor igekötők 82). Egy neves orvosprofesszossal nyelvi vitába keveredett (miként Kosztolányi és mások is). A kritikai megjegyzései kiváltotta válaszról ezt írta: „A tarka-barka idézetekkel kicicomázott, bicegő élcekkel szellemessé dömöckölt, de mindennek ellenére híglevű s a kérdés lényegét éppen csak körülnyaldosó elmefuttatásában ismét hemzsegnek a ... baklövések” (Magyarosan 1934: 163–164). A

magyart több tucat nyelvvel próbálták rokonítani. Ezekből a nyelvi rokonítgatásokból Zsirai mintagyűjteményt állított össze, illetően jellemzést adván: „Látunk majd szürke szerényeket és rikító színükkel hivalkodókat, alattomban rágicsálókat és fulánkkal szurkálókat, értelmetleneket és kártevőket, bohón pattogókat és bőszen fenekedőket egyformán” (Őstörténeti csodabogarak 269).

AZ UTOLSÓ ÉVEK PUBLIKÁCIÓI

Zsirai igazi alkotó korszaka a II. világháború végével lényegében lezárult. Élete végső szakaszának ismeretében nincs mit csodálkoznunk ezen. Új témába már nemigen fogott. A finnugor nyelvtudományban zajló újabb nyelvészeti kutatásokat (például Steinitz és Itkonen hangtani vizsgálatait) már nem tudta a rá jellemző alaposággal követni. Amiből publikált,

az korábbi témáinak, munkáinak volt a folytatása, így a „Reguly-Könyvtár” második kötetének a kiadása, a Sajnovicsról és Gyarmathiról készített tudománytörténeti kismonográfia és a *magyar* népnév magyarázata. Ebbe a sorba tartozik „A finnugorság ismeretése” címmel előbb bölcsészkarai jegyzetként (1951-ben), majd az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek című sorozatban tankönyvként (1952-ben) közzétett, több kiadást is megért, lényegre törő összefoglalása, amely a „Finnugor rokonságunk” azon fejezeteinek a tankönyvi célzatú, újabb adatokkal fölfrissített summázata, amelyek az egyes finnugor nyelvek és népek elnevezéseivel, elhelyezkedésével, történetével és kultúrájával foglalkoznak.

Terveit megvalósítani, sorozatait befejezni sem ereje, sem ideje nem volt már. Egyre zsugorodó számú cikkeiben megszorodtak a korábbi munkáiból vett szó szerinti átvételek, is-

méltlések. Remek stílusa azonban mindvégig megmaradt. Ami munkásságában új témát jelentett, az erősen kor- és helykötöttségű volt. Sztálin nevezetes cikksorozata a marrizmustól szorongatott valamennyi kutatóból – Zsiraiból is – őszinte örömet váltott ki: Sztálin „a nyelvtudományt kiszabadította a kuruzslók karmai közül”, „a tisztítótűzben elpárolgott a marrizmus talmi nimbusza, fennhézázó arakcsejevjeink is siettek megjuhászodni” – írta (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1952: 8, 16). Tudománytörténeti hatyúdalaként Simonyi Zsigmondról tartott előadást 1953 áprilisában a Simonyi-centenáriumon („Simonyi Zsigmond emlékezete”: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1954: 465–481). Utolsó nyelvtudományi megnyilatkozása az 1953-as őstörténeti vitaüléshez kapcsolódott, s 1955-ben jelent

meg („Megjegyzések Molnár Erik őstörténeti munkájáról”: Nyelvtudományi Értekezések 6. sz. 4–7). Ebben visszafo-gottan, de így is bátorságra valló mó-don világos érveléssel mond ellent Molnár Erik történésznek, s veszi védelmébe a nyelvészetnek az őstörténeti kutatásokban való szerepét s a nyelvi paleontológia vallomásának fontossá-gát, számon kérve Molnár Eriken a „megállapították”, „kimutatták”-féle ki-jelentések személyhez, helyhez és idő-höz kötésének feltűnő hiányát. Hogy a Molnár Erikkel szembeszálló finnugor nyelvészeknek nem esett bántódásuk, abban valószínűsíthetően része volt Zsirai határozott kiállításának és védel-met nyújtó tekintélyének is.

NYELVTUDOMÁNYI SZEMLÉLETE

Zsirai Miklós nyelvészeti szemléle-tét elsősorban egyetemi és Eötvös-collegiumi nyelvtudományi képzettsé-

ge, továbbá az úgynevezett budapesti iskola, valamint a kortárs finn nyelvtudomány alakította és határozta meg. Gombocz, Szinnyi, Melich, illetőleg Setälä és Wichmann volt rá a legnagyobb hatással. Közvetlen környezetének, a már említett budapesti iskolának a légkörében azon nyelvészeti realizmusnak volt meggyőződéses híve, amely mindig a nyelvi adatokból, a nyelvi tényekből indult ki, de amely az adatok értelmezésében, a hézagok kitöltésében a kreatív, a kritikai érzéktől féken tartott fantáziát kellő szerephez juttatta. Zsirai a nyelvészetet a szigorú módszeresség tudományaként művelte. De a módszer szabadsága mellett volt, s előnyben részesítette a komplex módszereket. Az obi-ugor vizsgálatokban például – nyelvemlékek hiányában – a nyelvjárásközi egybevetést tartotta követendő eljárásnak. A szinkrónia és a diakrónia szempontjainak összekeverését helytelenítette. Világosan megfogalmazta azt is, hogy a jöve-

vényszavak vizsgálatában szükség van az átadó nyelvi alakok hang- és jelentésbeli viszonyainak az ismeretére is. Zsirait állásfoglalásaiban a körültekintő óvatosság, valamint az igazság, a valószínűség és a lehetőség határainak a gondos, józan elválasztása jellemezte. Az övétől eltérő véleményeket lelkiismeretesen mérlegelte. Nem az eleve elutasítás álláspontján volt: bennük is kereste az elfogadhatót, a továbbépíthetőt. Józan kritikai érzéke nem hagyta cserben akkor sem, amikor a nyelvészet határain kívülre tekintett.

Mint filológus vénájú és szemléletű nyelvész a nyelvi elemek vizsgálatát nem öncélnak, hanem arra való lehetőségnek, eszköznek tekintette, hogy a nyelvet hordozó és éltető közösségre, annak múltjára, életére, műveltségére vessen fényt. Magát „a finnugor nyelvhasználat munkásá”-nak nevezte (*Magyar Nyelv* 1931: 196), de mint finnugor nyelvész számára az összehasonlító nyelvészeti tevékenység nem vég-

cél volt. A nyelvtudományon túlra tekintett, a finnugrisztikát filológiként értelmezte. A rokon nyelvek vizsgálatával nemcsak a magyarság nyelvi gyökereihez, hanem nemzeti jellegének forrásaihoz is közelebb kívánt férközni. A rokon nyelvek tanulmányozását őstörténetünk földérintésében, illetőleg a magyar nyelvtörténet vizsgálatában pótolhatatlan forrásnak tekintette. Ez a magyarázata annak, hogy elsősorban az obi-ugor nyelvekkel foglalkozott. Tudományszakját Zsirai is mint a magyarságismeret részét művelte: „A rokoni környezet fölismérése iránytűt ad a kezünkbe, hogy biztosan tájékozódhassunk népi eredetünk és történetelőtti életünk útvesztőjében. Legelőször persze nyelvünk anyagának és alkati jellegzetességeinek vizsgálata szabadul ki a tér és idő béklyóiból, azután pedig a nyelvi tények világosságát fölhasználva ködbe vesző történeti viszontagságainkra szegezhetjük fürkésző tekintetünket.

Bátran megállapíthatjuk: a rokonnyelvek, a rokonnépek minél tökéletesebb megismerése saját érdekeinket szolgáló elemi tudományos kötelesség, a genetikus magyarságtudomány nélkülözhetetlen előfeltétele” (Osztyák hősnének. Reguly-Könyvtár 1. III).

Általános nyelvészettel nem foglalkozott, általános nyelvészeti tanulmányt nem írt, de több munkájában is általános nyelvészeti érdekű következtetésekre és megállapításokra jutott. Gombocz halála után általános nyelvészeti tanszék alapítását tartotta szükségesnek, s Lazicziust javasolta vezetőjéül.

AZ EMBER ÉS A TUDÓS:
„HASZNÁLNI SZERETŐ NEMES
ALÁZATOSSÁG”

1. Zsirai Miklós puritán szemléletű, szorgalmas, a tisztességes munkát becsülő, egészséges magyar öntudatú

környezetben nőtt föl. Népéhez való föltétlen ragaszkodásának, munkaszeretetének, demokratikus érzületének, szerénységének ez volt a legfőbb forrása. A rábízottakkal való sáfárkodás felelőssége, a másokon való segítség belső késztetése, a lelkiismeretes életvitel számára magától értődő volt.

A bensőséges emberi, rokoni, baráti kapcsolatok életének fontos elemei voltak. Közelebbi kapcsolatban Gombocz Zoltánnal, Melich Jánossal, Pais Dezsővel, Horváth Jánossal, Németh Gyulával, Kniezsa Istvánnal, Csűry Bálinttal, Szekfű Gyulával és néhány finn és észt kollégával állt. Gombocz hirtelen halála megrázta: fejét kezébe temetve ült otthon, s hosszú ideig nem lehetett szavát venni. Gomboczban az utolérhetetlen mestert, a nagy példát, de az atyai jó barátot is siratta. A Kruzsok az ő számára is egyfajta második otthon volt, ahol derűs perceket és döntéshozó beszélgetések fontos pillanatait egyaránt megélte. Sau-

vageot-t ő mutatta be a nyelvészek híres asztaltársasága akkori fejének, Szinnyei Józsefnek.

Befelé forduló típus volt. Otthoni gondjait sosem érzékeltette egyetemi, hivatali környezetével, és viszont: családját sem terhelte hivatali problémáival. Csodálatos akaratereje volt: az élet edzette erőssé. Szerette a meghitt rokoni, baráti társaságot, a természetet, a kertet. Volt humorérzéke: a köré szövődött anekdoták erről is vallanak. Jóízűen, nagyokat tudott nevetni kora ifjúságától fogva. Állva, előre hajolva szokott előadni az egyetemen. Erről szikár, magas termetéről kapta tréfásbizalmas „Zsiráf tanár úr” elnevezését. Igen erős dohányos volt. Csendre, nyugodt alkotómunkára vágyott. Kerülte a feltűnést, méltóságát szinte rangrejtve viselte. Emelkedett szerénysége mellett nemes embersége, segítőkészsége is sokaktól megtapasztalt tulajdonsága volt. Nem szerette a cím- és rangkórságot, a hízelgést, számára a

mutatott teljesítmény és az emberi érték számított. Gyűlölte a gőgöt, a rátartiságot. A rosszindulatot mérgező mótelynek tartotta.

A hűség jellemezte. Hűség a magyarsághoz, a tudományhoz, az igaznak talált eszményekhez és elvekhez. A tudományos tevékenységet nemcsak az igazság keresésének, kutatásának tekintette. Meggyőződése volt, hogy annak etikai oldala is van. Szemlélete az volt, hogy a tudósnak elvei legyenek, ne érdekei. Nevelési eszménye a minőség eszménye volt. Azt igyekezett tanítványaiba plántálni, hogy igazi életörömet csak áldozatok és munka árán lehet elérni.

Hazaszeretetének számos jelét adta. „Ne féljünk a sovinizmus vádjától: *A nemzeti érték – emberi érték!* – írta (Magyar Nyelv 1941: 296), de nem hagyta felelet nélkül azt sem, ha ellenkező oldalról jöttek vádak. A magyarság sorsa mindvégig foglalkoztatta: „józanabbak, szerényebbek lettünk a tria-

noni megpróbáltatások vesszeje alatt” – mondta egyik rádióelőadásában 1948-ban. Művelődéspolitikusi tevékenységének motiváló gyökereit patriotizmusában és a tudomány társadalmi hasznosságába vetett hitében kell keresnünk, valamint abban a meggyőződésében, hogy a társadalom igényli a tudományt. Erős volt benne a társadalom, a szűkebb-tágabb közönség szolgálatának belső készítése. Volt nemzeti felelősségtudata, nemzeti műveltségeszménye, s a nemzeti tudományok nemzetközi felelősségéről is világos fogalmi voltak. A kutatás tárgyának szeretete, a tudományos alázat jellemezte, valamint az erős kritikai érzék, a józan ítélő- és a világos áttekintőképesség.

Tudósi alkatából, az igazság kereséséből következett az objektivitásra való föltétlen törekvése. Ahogy ő írta a „Finnugor rokonságunk” utószavában: „Egyesek tán szegényesen száraznak, kijózanítóan prózainak találják az elé-

jük táruló képet, de szolgáljon mentségemül, hogy ficánkoló lelkendezés és önámító képzelgés helyett képem minden ecsetvonását, színét a tudományos lelkiismeret diktálta” (583).

2. Pais Dezső, aki a gimnazista Zsirainak tanára volt a soproni líceumban, s aki Zsirait mint embert és tudóst mindenkinél jobban ismerte, – egy mondatban összefoglalva – így méltatta-jellemezte Zsirai Miklóst: „Az idő előtt elvesztett *Zsirai Miklós*nak sok irányban, széles távlatokra kiterjedő ismeretei, új eszmékben, gondolatokban termékeny tehetsége, a tudományért való forró lelkesedése, mélységes józansága, megalkuvást nem ismerő lelkiismeretessége és bátorsága, emelkedett szerénysége, nemes embersége, mindebből eredő – nem keresett, de természetesen nőtt – itthoni és külföldi tekintélye nagyon soká fog hiányozni nekünk, embereknek, és – ami különösen igen nagy veszteség – egyszer s mindenkorra pótolhatatlan lesz a ma-

gyar tudománynak” (Magyar Nyelv 1959: 327). Lakó György pedig így írt: „Zsirai Miklós több évtizeden keresztül a magyar nyelvtudomány irányítói közé tartozott. Nagymértékben részt vett e tudomány feladatainak kijelölésében, munkamódszere kérdéseinek tisztázásában. Filológiai képzettsége, sokoldalú tájékozottsága, nagy olvasottsága tették erre képessé és hivatottá” (Nyelvtudományi Közlemények 1956 [1955. évfolyam]: 6).

3. Zsirai Miklós ahhoz képest, amennyit tudott, keveset írt. Mondhatjuk: mert az olvasó, s nem a publikáló tudós típusába tartozott. Jóval közelebb járunk azonban az igazsághoz, ha fő okként korán jelentkező betegségét s önmagával szemben kíméletet nem ismerő áldozatkészségét említjük. Róla is elmondható, amit ő a fiatalon elhunyt finn kutatóról, Sireliusról írt: „Mintha a kalevalai Louhi átka fogant volna meg” (Magyar Nyelv 1929: 385). A nála 20 évvel idősebb Melich János,

egyik mestere 8, a 9 évvel idősebb Beke Ödön 9, a 8 évvel idősebb Fokos-Fuchs Dávid 22, a 6 évvel idősebb Pais Dezső 18, a 2 évvel idősebb Németh Gyula 21 évvel élte túl. A számok szenttelen nyelvén kifejezve: Zsirainak a fogságból való szabadulása és súlyos betegsége tüneteinek jelentkezése között mindössze 24 esztendő jutott, betegsége pedig 52. életévétől volt állandó kísérője. S bizony „Amit kötelességének tartott, azt túlon-túl megtette. S aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy ezért nem végezhette el azt, amit képes lett volna és el kellett volna végeznie” (Pais Dezső: Magyar Nyelv 1959: 327). Mindabból, amit torzóban maradt sorozataiból megjelentetett, jól érzékelhető, milyen nagy veszteség érte a tudományt azzal, hogy a folytatás elmaradt.

Zsirai Miklós életét, tevékenységét, tovább élő hatását az általa is emlegetett szép kalevalai sorokkal jellemezhetjük:

„Csapát törtem, gallyat szeltem,
Ágat nyestem, útat leltem;
Innen megy az út ezentúl,
Az új ösvény innen indul
Dicsőbb dalok szerzőinek.
Különb ének költőinek
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben.”

(Vikár Béla fordítása)

BIBLIOGRÁFIA

ZSIRAI MIKLÓS
FONTOSABB MUNKÁI, TANULMÁNYAI

- Feleség*. Magyar Nyelv 1926: 173–188.
Orom. Magyar Nyelv 1927: 310–320.
Jugria. Finnugor népnevek 1. Bp., 1930. 122 l.
Az obi-ugor igekötők. Bp., 1933. 44 l.
Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 587 l.
Nyelvünk alkata. In: Mi a magyar? Szerk.: Szekfű Gyula. Bp., 1939. 193–216.
Őstörténeti csodabogarak. In: A magyarság őstörténete. Szerk.: Ligeti Lajos. Bp., 1943. 266–289.
Osztyák hősénekek. Reguly-Könyvtár 1. sz. Bp., 1943. XVII + 487 l.
Alapszó-besugárzás a szóképzésben. Magyar Nyelv 1945: 1–11.
Osztyák (chanti) hősénekek. Reguly-Könyvtár 2. sz. Bp., 1951. 379 l.
A magyar népnév eredete. Nyelvtudományi Közlemények 1951: 64–74.
A finnugorság ismertetése. Bp., 1951¹, 1963⁴. 68, 80, 63 l.
A modern nyelvtudomány magyar úttörői. Bp., 1952. 55 l.

*

Zsirai Miklós tudományos munkásságának jegyzékét lásd Nyelvtudományi Közlemények 1956: 10–13, továbbá Z. CSABA KATALIN összeállításában in: Zsirai-empl. 65–70; lásd még DOMOKOS ÁRON, Századunk magyar nyelvésze: Zsirai Miklós. Bp., 1992, 30–31. A Zsirai-bibliográfia még bővülőben van. Bizonyos munkáit ugyanis kiadták újra (Jugria: 1985: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 174. sz.; Az obi-ugor igekötők és Merja: 1992: Zsirai-empl. 71–116 és 117–128; Finnugor rokonságunk: 1994: Trezor Kiadó, közreadja ZAICZ GÁBOR). Másrészt pedig publikálatlan Zsirai-előadások jelentek meg (Szófaragók: Édes Anyanyelvünk 1992/3: 1–3; Pázmány Péter nyelve: Magyar Nyelvőr 1994: 47–51; Nyelvünk szerkezeti jellegzetességei: Magyarantánítás 1994/2: 26–28), s tudomásom szerint megjelenés előtt áll – Fábrián Pál gondozásában – rádiós előadásainak kötete („Nyelv és rádió”), illetőleg levelezése is.

A ZSIRAI MIKLÓSRÓL SZÓLÓ IRODALOMBÓL

A gazdag irodalomból csak a tárgy szempontjából legfontosabbnak tekinthető és új ismereteket, tudnivalókat közvetítő tételeket közlöm. A leg részletesebb összeállítás, amely a Zsirai család archívuma alapján készült, DOMOKOS ÁRON kötetében (31–33) olvasható.

- ANDRÁSSY NÉ KÖVESI MAGDA: Zsirai Miklós emlékére. Magyar Nemzet 1985. IX. 13. 6. o.
- BÓKA LÁSZLÓ: Zsirai Miklós. Csillag 1955: 2304–2305.
- DÉCSY GYULA: Erinnerungen an Miklós Zsirai. Eurasian Studies Yearbook 1995: 157–165.
- DOMOKOS ÁRON, Századunk magyar nyelvésze: Zsirai Miklós. Eötvös-Füzetek. Új folyam XXI. Szerkeszti: Szíjártó István. Bp., 1992.
- FÁBIÁN PÁL: A magyar szakosok nyelvészeti képzése. In: Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből. Eötvös-Füzetek. Új folyam X. Szerkeszti: Szíjártó István. Bp., 1989. 60–67.
- FOKOS DÁVID: Zsirai Miklós. Magyar Nyelv 1955: 403–404.
- GASKÓ DEZSŐ: Társadalmi kapcsolataink Finnországgal. A Magyar–Finn Társaság kiadása. Bp., 1943.
- HAJDÚ PÉTER szerk., Zsirai Miklós-emlékkönyv. Urálistikai tanulmányok 5. Bp., 1992. (= Zsirai-empl.)
- HAJDÚ PÉTER: Zárzó. In: Zsirai-empl. 55–57.
- KÁLMÁN BÉLA: Megjegyzések... Nyelvtudományi Közlemények 1971: 362–363.
- KÁLMÁN BÉLA: Zsirai Miklós, a magyar nyelvész és nyelvművelő. In: Zsirai-empl. 35–37.
- SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Die Geschichte des Lehrstuhls für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft an der Universität Budapest. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de

- Rolando Eötvös *Nominatae. Sectio Linguistica*. 1974: 43–81, a Zsiraira vonatkozó rész: 64–69.
- KISS JENŐ: Zsirai Miklós emléke Mihályiban. *Soproni Szemle* 1986: 279–282.
- KISS JENŐ: Töprengések a Zsirai-életmű kapcsán. In: *Zsirai-empl.* 50–54.
- KOKLA, PAUL: Paar kildu eesti-ungari kultuurisuhetest. *Keel ja Kirjandus* 1995/8: 554.
- KOROMPAY BERTALAN: Zsirai Miklós. *Ethnographia* 1956: 371.
- KOVALOVSKY MIKLÓS: Zsirai Miklós táblája előtt. *Magyar Nyelvőr* 1981: 506–507.
- LAKÓ GYÖRGY: Zsirai Miklós. *Nyelvtudományi Közlemények* 1956 [1955. évfolyam]: 3–9.
- LAKÓ GYÖRGY: Zsirai Miklós emlékezete. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 1956: 293–298.
- LAKÓ GYÖRGY: Zsirai Miklós érdemei a magyar–finn baráti kapcsolatok fejlesztése terén. *Négykezes. Nellikätisesti*. 1989/4: 29–31.
- LAKÓ György: Zsirai Miklós külföldi tudományos kapcsolatai. *Magyar Nyelvőr* 1990: 31–33.
- LAKÓ GYÖRGY: Akadályok hazai nyelvtudományunk fejlődésének útjában; eredmények az akadályok ellenére. *Magyar Nyelv* 1991: 288–297.
- LIIMOLA, MATTI: Miklós Zsirai. *Virittäjä* 1956: 83–84.
- F. MÉSZÁROS HENRIETTA: Egy nagy tudós emlékére. *Egyetemi Lapok* 1980. IX. 29.

- MIKOLA TIBOR: Zsirai Miklós finnugor nyelvészeti munkássága. In: Zsirai-eml. 16–21.
- PAIS DEZSŐ: Az 1940. évi Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom odaítélése tárgyában kiküldött bizottság jelentése. Akadémiai Értesítő 1940: 79–85.
- PAIS DEZSŐ: Zsirai Miklós. Magyar Nyelv 1959: 317–327.
- SZÍJ ENIKÓ: Zsirai Miklós és a művelődéstörténet. In: Zsirai-eml. 38–44.
- VERMES STEFÁNIA: Zsirai Miklós a katedrán. In: Zsirai-eml. 45–49.
- VÉRTES EDIT: Zsirai Miklós, az obugrista. In: Zsirai-eml. 22–34.
- ZAI CZ GÁBOR, Zsirai Miklós (1892–1955) (A nyelv-tudós pályaképe és Finnugor rokonságunk című művének értékelése) Megjelent a Józsefvárosi Önkormányzat Polgármesteri Hivatal Kulturális Irodájának gondozásában. Bp., 1995.
- Zsirai-eml. lásd HAJDÚ PÉTER a.
- ZSIRAY JOLÁN: A gyermek visszaemlékezése édesapjára. In: Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolcensis. Tomus IV–V. Miskolc, 1995. 56–62.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
igazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1995

Nyomdai táskaszám: 24451

Felelős szerkesztő: Nagy Tiborné

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 1-95-83

Megjelent 3,12 (A/5) ív terjedelemben
+ 2 db melléklet

HU ISSN 0133-1884

